

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Institute for Social Research in Zagreb

ISTRAŽIVANJE POLITIČKE PISMENOSTI UČENIKA ZAVRŠNIH RAZREDA SREDNJIH ŠKOLA U HRVATSKOJ

IZVJEŠTAJ

IZRADILI:

DRAGAN BAGIĆ I ANJA GVOZDANOVIĆ

ZAGREB

RUJAN, 2015.

Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj

IZVJEŠTAJ

Zagreb, 2015.

GOOD inicijativa

GONG

Institut za društvena istraživanja

Izradili:

Dragan Bagić i Anja Gvozdanović

Suradnici u provedbi istraživanja: Nikola Baketa, Mateja Čehulić, Bojana Ćulum, Martina Horvat, Vlasta Ilišin, Marko Kovačić, Jelena Matić, Nives Miošić, Vedrana Spajić Vrkaš i Berto Šalaj.

Posebna zahvala terenskim istraživačima za provedbu istraživanja i edukativnih predavanja s učenicima.

Grafičko uređenje: Nikolina Batarelo

Lektura: Ivana Šakić i Katarina Granić

Istraživanje je financirano uz potporu Mreže fondacija Otvoreno društvo te Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva u okviru Centara znanja za društveni razvoj.

1. UVOD

Jedan od temeljnih elemenata demokratske političke kulture, a time i djelotvorne demokracije, jest aktivno građanstvo. Suvremena demokracija podrazumijeva da bi pojedinci na koje neka odluka potencijalno utječe trebali imati mogućnost utjecati na njezino donošenje. Međutim, da bi mogli sudjelovati u doноšenju odluka, građanke i građani trebaju imati razvijene kompetencije, konkretna znanja, sposobnosti i vještine za sudjelovanje u društvenoj i političkoj zajednici. Građanska i međuljudska kompetencija se u Europskom referentnom okviru ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (2006/962/EC) prepoznaje kao jedna od osam temeljnih kompetencija, a uključuje sudjelovanje u društvenom i političkom životu i na tržištu rada temeljem razvijenih vještina i poznavanja društvenih i političkih pojmova i struktura.

Specifična politička znanja i sposobnosti, ali i vrijednosni stavovi koji predstavljaju jedno od osnovnih polazišta za usvajanje i preuzimanje uloge građanina u demokratskom društvu sadržani su i u konceptu političke pismenosti (Šalaj, 2011). Za svako demokratsko društvo važna je visoka razina političke pismenosti građana, posebno mladim koji su, ovisno o zrelosti, u procesu svladavanja te političke uloge ili na pragu njezina intenzivnijeg prakticiranja. Radi stjecanja uvida u razinu i strukturu političke pismenosti mladih danas provedeno je kvantitativno istraživanje koje je obuhvatilo reprezentativni uzorak učenika završnih razreda srednjih škola tijekom školske godine 2014./2015. u Hrvatskoj. U izvještaju se nalazi prikaz osnovnih rezultata.

Izvještaj je strukturiran sukladno glavnim dimenzijama koje su obuhvaćene ispitivanjem političke pismenosti. Prvi dio izvještaja obuhvaća rezultate političkog znanja, drugi dio političke stavove i vrijednosti, treći dio ocjenu zastupljenosti nekih tema u školskom programu te međuljudske odnose u školi, a četvrti razinu participacije i načine informiranja maturanata.

Metodologija

GOOD inicijativa organizacija koje se zalažu za sustavno i kvalitetno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja te Institut za društvena istraživanja u suradnji sa savjetom istraživača, proveli su kvantitativno istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola (treći razredi u trogodišnjim programima, četvrti razredi u četverogodišnjim programima te peti razredi u petogodišnjim programima) u travnju i svibnju 2015. godine metodom ankete na nacionalnom reprezentativnom uzorku od 1146 sudionika.

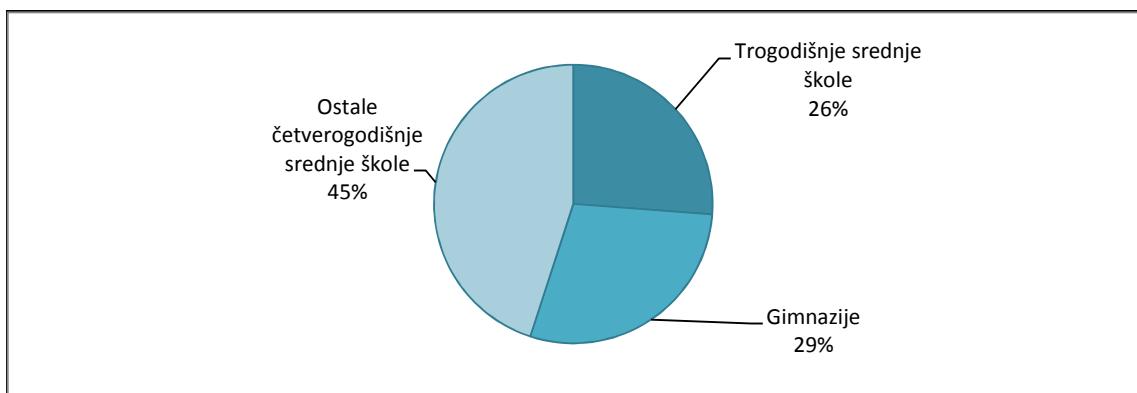
Korišten je stratificirani klaster uzorak što znači da su u uzorak metodom slučajnog odabira odabrana razredna odjeljenja, a svi učenici u odabranim razredima anketirani su ako su bili prisutni na nastavi u trenutku provođenja anketiranja te ako su pristali na anketiranje. Za glavni je uzorak slučajno odabранo 56 razrednih odjeljenja, no određeni broj razrednih odjeljenja zamijenjen je rezervama u odgovarajućem stratumu zbog nemogućnosti realizacije anketiranja u predviđenim rokovima za provedbu terenskog dijela istraživanja. Stratifikacija uzorka izvršena je prema regiji (županije su grupirane u šest uobičajenih regija) i vrsti srednjoškolskog programa (svi programi grupirani su u tri skupine: gimnazijski programi, ostali četverogodišnji i petogodišnji programi te trogodišnji programi). Kao osnova za stratifikaciju i izbor uzorka korišten je popis svih srednjoškolskih razrednih odjeljenja u Republici Hrvatskoj koji je istraživačkom timu na raspolaganje stavilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Iz okvira za izbor uzorka isključena su razredna odjeljenja čiji su programi kraći od tri godine te srednje škole i razredna odjeljenja u kojima se primjenjuju prilagođeni programi za učenike s posebnim potrebama.

Sadržaj i struktura korištenog upitnika u znatnoj su mjeri preuzeti iz istraživanja koje je 2009./2010. godine proveo GONG i Fakultet političkih znanosti (Bagić, 2011.) na reprezentativnom uzorku učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj. Stoga dobiveni podaci daju mogućnost komparacije, a time i uvida u stanje i promjene političke pismenosti hrvatskih maturanata.

Struktura uzorka i socio-demografska obilježja sudionika

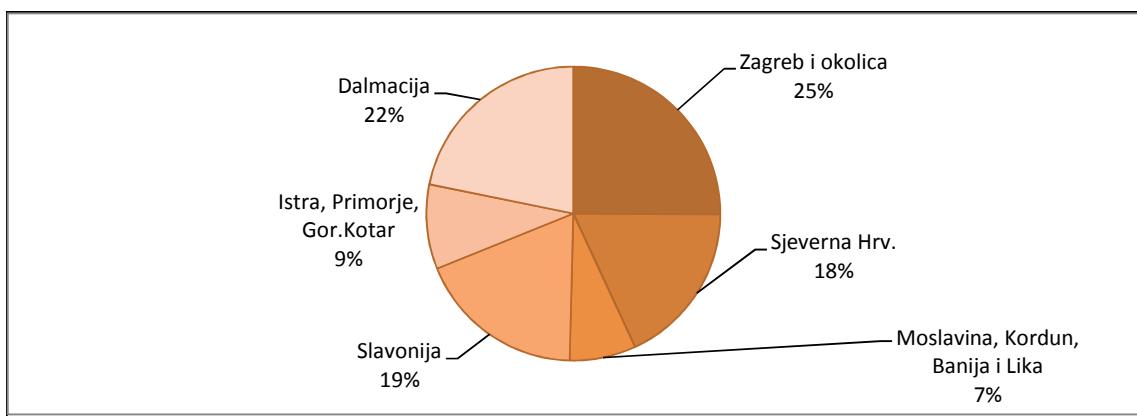
Uzorkom je obuhvaćeno 1146 učenika, 50,7% ženskog i 49,3% muškog spola. Najveći udio čine učenici četverogodišnjih tehničkih srednjih škola te učenici petogodišnje medicinske škole (45%), potom gimnazija (29%) i trogodišnjih srednjih škola (26%) (grafikon 1).

Grafikon 1: Udio sudionika prema tipu srednje škole (%)

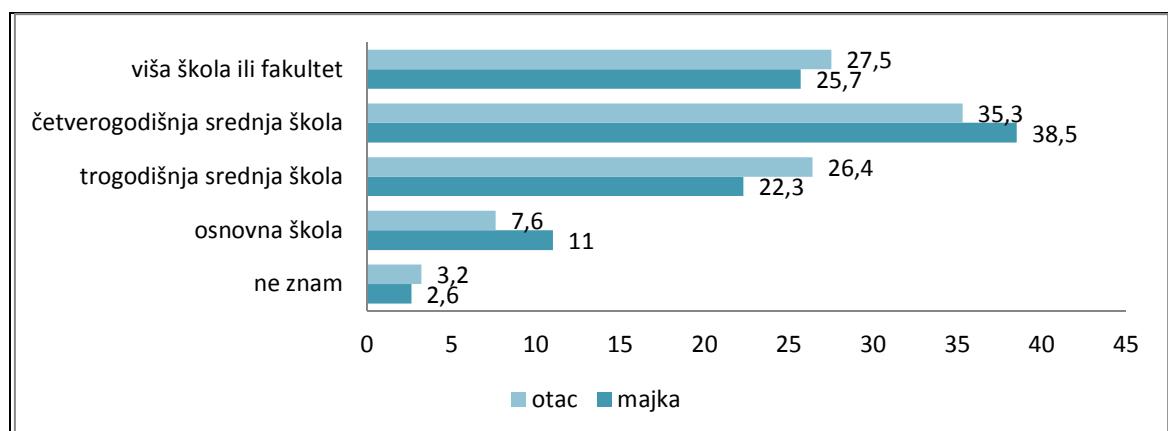
Vodilo se računa o regionalnoj zastupljenosti sudionika (grafikon 2), stoga je najveći postotak onih koji žive u Zagrebu i okolini (25%) te u Dalmaciji (22%), potom u Slavoniji (19%), Sjevernoj Hrvatskoj (18%), Istri, Gorskem kotaru i Primorju (9%) te Moslavini, Kordunu, Lici i Baniji (7%).

Grafikon 2: Udio sudionika s obzirom na regiju (%)

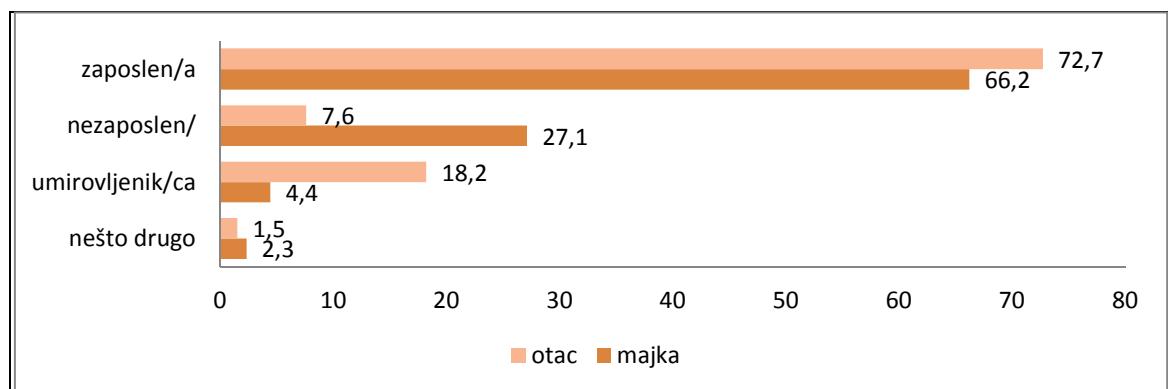

Grafikon 3 prikazuje socijalno podrijetlo sudionika koje je mjereno stupnjem obrazovanja i radnim statusom roditelja. Najveći udio sudionika ima roditelje sa završenom četverogodišnjom srednjom školom (otac 35,3%; majka 38,5%). Oko četvrtine maturanata su djeca očeva i majki s diplomom više škole ili fakulteta (otac 27,5%; majka 25,7%) te završenom trogodišnjom srednjom školom (otac 26,4%; majka 22,3%). Najmanji je udio sudionika s roditeljima završene osnovne škole (otac 7,6%; majka 11%).

Grafikon 3: Stupanj obrazovanja roditelja sudionika (%)

Grafikon 4: Radni status roditelja sudionika (%)

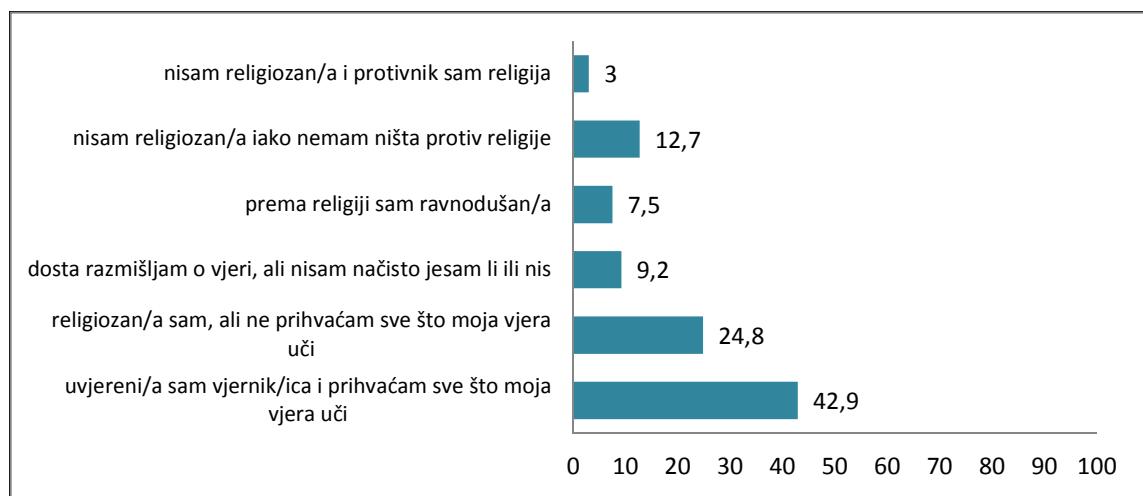

Iz grafikona 4 vidljivo je da učenici većinom dolaze iz obitelji zaposlenih očeva (72,7%) i majki (66,2%). Više od četvrtine sudionika ima nezaposlenu majku (27,1%), dok su oni s očevima u tom statusu znatno manje zastupljeni (7,6%). Gotovo petina sudionika ima

oca s umirovljeničkim statusom, a manje od 5% ima majku koja je umirovljenica.

Jedno od važnih sociokulturnih obilježja koje je često povezano s vrijednosnim orijentacijama jest religijska samoidentifikacija. Kako je vidljivo u grafikonu 5, sudionici istraživanja su većinom religiozni pri čemu su dvije petine uvjereni vjernici, a četvrtina je umjerenog religiozna. Religiozno neodređenih je petina, a najmanje je nereligijsnih i protivnika religije.

Grafikon 5: Religijska samoidentifikacija (%)

1. POLITIČKA ZNANJA

Politička znanja maturanata ispitivala su se s obzirom na tri dimenzije: temeljni politički pojmovi, poznavanje ustavno-političkog ustrojstva i politička informiranost. Ispitivalo se znanje pomoću 19 varijabli pri čemu je svaka imala četiri ponuđena odgovora od kojih je jedan bio točan.

U nastavku su prikazane tablice s postotkom točnih odgovora prema pojedinim ispitivanim dimenzijama političke pismenosti.

Tablica 1: Točni odgovori na dimenziji temeljnih političkih pojmove (%)

Pitanje	Točan odgovor	Točan odgovor (%)
Što podrazumijeva trodioba vlasti u suvremenim demokracijama?	Da je vlast podijeljena na izvršnu, zakonodavnu i sudsку (b).	81,3
Kako nazivamo oblik vlasti u kojem jedna osoba ili skupina samovoljno vlada ne vodeći računa o građanskim pravima drugih?	Diktatura (b)	64,3
Što su organizacije civilnog društva?	Organizacije koje dobrovoljno osnivaju zainteresirani građani (c).	62,0
Tko čini političku opoziciju?	Stranke koje nisu dio vladajuće većine u parlamentu (a).	51,9
Što od sljedećeg nije glavna osobina demokratskog poretka?	Vlast provodi uspješnu ekonomsku politiku (d).	47,6
Koja od sljedećih vrsta stranaka prihvaca određena ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti?	Demokršćanska (b).	46,9
Kojim pojmom označavamo pravo vlasti da donosi odluke jer je izabrana prema opće prihvaćenim pravilima?	Legitimitet (b).	45,2
Koja od sljedećih vrsta stranaka se zalaže za minimalnu intervenciju države u ekonomske aktivnosti?	Liberalna (d).	38,2
Koja od sljedećih organizacija ne pripada sferi civilnog društva?	Centri za socijalnu skrb (d).	19,7

Dimenzija temeljnih političkih pojmove sadrži 9 od ukupno 19 pitanja iz područja političkog znanja. Kako je vidljivo iz tablice 1, može se reći da su sudionici istraživanja djelomično upoznati s temeljnim političkim pojmovima pri čemu više od četiri petine zna što podrazumijeva trodioba vlasti, a manje od dvije trećine upoznato je s pojmom diktature. S pojmom organizacija civilnog društva (dalje u tekstu: OCD) upoznato je 62% sudionika, međutim, konkretno znanje o tome koje organizacije zapravo pripadaju sferi civilnoga društva ima tek 20% sudionika. Polovica sudionika ima osnovno znanje o političkoj opoziciji, demokratskom poretku i profilu demokršćanskih stranaka. Nešto manje od polovice poznaje pojam legitimite, a dvije petine važno obilježje liberalnih stranaka da se zalažu za minimalnu intervenciju države u ekomske aktivnosti.

Iduća dimenzija poznavanja ustavno-političkog ustrojstva obuhvaća 5 pitanja od ukupno 19 (tablica 2). Najviše sudionika, njih oko 60%, točno je odgovorilo na pitanje tko je vrhovni zapovjednik oružanih snaga, isto toliko je znalo definiciju ustava i tip političkog sustava države. S druge strane, nešto više od polovice ne zna kako se biraju ministri u Vladi, a 81% sudionika istraživanja ne zna koji akteri mogu promijeniti Ustav RH.

Tablica 2: Točni odgovori na dimenziji poznavanja ustavno-političkog ustrojstva (%)

Pitanje	Točan odgovor	Točan odgovor (%)
Tko je vrhovni zapovjednik/ica oružanih snaga Republike Hrvatske?	Predsjednik/-ica države (c).	63,8
Što je Ustav?	Temeljni pravno-politički akt države (b).	62,9
Politički sustav u Republici Hrvatskoj je ...?	Parlamentarni (c).	57,9
Kako se biraju ministri/ice u Vladi?	Predsjednik Vlade ih predlaže Saboru koji im izglasava povjerenje (a).	46,8
Koja dva aktera jedina mogu promijeniti Ustav RH?	Sabor i građani na referendumu (d).	19,0

U odnosu na ostale dimenzije političkoga znanja, politička informiranost sudionicima je najslabija točka (tablica 3). Naime, na samo jedno pitanje od ukupno pet točno je odgovorilo nešto više od 50% sudionika i to o odnosu Hrvatske prema NATO savezu.

Oko dvije petine sudionika znale su kada su održani višestranački izbori u RH i otprilike isti postotak znao je prepoznati koje su tri europske države ujedno i članice EU. Nešto više od četvrtine zna ime trenutačnog premijera, a tek petina i koaliciju stranaka na vlasti.

Tablica 3: Točni odgovori na dimenziji političke informiranosti (%)

Pitanje	Točan odgovor	Točan odgovor (%)
U kakvom je odnosu Hrvatska prema NATO savezu?	Hrvatska je članica od 2009. godine (b).	52,3
Koje godine su održani prvi višestranački izbori u Republici Hrvatskoj?	1990. (b)	43,0
U kojoj od navedenih skupina država su sve tri države članice EU?	Irska, Nizozemska, Švedska (a).	39,7
Kako se zove sadašnji predsjednik/ica Vlade Republike Hrvatske?	Zoran Milanović (a).	26,9
Koja stranka ili koalicija stranaka trenutno obnaša izvršnu vlast u RH?	SDP, HNS, IDS, HSU (c).	19,3

Na svih 19 pitanja točno je odgovorio samo jedan ispitanik. Ukupno, može se reći da je 44,4% sudionika dalo točan odgovor na 10 i više pitanja. U prosjeku, maturanti su odgovorili točno na oko 9 pitanja, dakle, oko pola od 19 postavljenih pitanja, pri čemu su najvišu razinu političkog znanja pokazali o temeljnim političkim pojmovima, potom o ustavno-političkom ustrojstvu, dok razina informiranosti indicira da uglavnom ne prate aktualna politička događanja (tablica 4).

Tablica 4: Deskriptivna statistika indeksa političkog znanja

	Minimum	Prosjek	Medijan	Maksimum	Standardna devijacija
Razumijevanje temeljnih političkih pojmoveva	0,0	4,57	5	9	1,96
Poznavanje ustavno-političkog ustrojstva	0,0	2,50	3	5	1,32
Politička informiranost	0,0	1,81	2	5	1,29
Indeks ukupnog političkog znanja	1	8,89	9	19	3,67

Razlike između učenika i učenica u razini političkog znanja i informiranosti razmjerno su male, iako se uočavaju određene statistički značajne razlike (tablica 5). Učenice imaju statistički značajno veći prosjek na testu razumijevanja temeljnih političkih pojmoveva od učenika¹, dok vrijedi obratno na skali političke informiranosti na kojoj učenici imaju statistički značajno veći prosjek od učenica². Međutim, na skali poznavanja ustavno-političkog ustrojstva Republike Hrvatske, kao ni na indeksu ukupnog političkog znanja, ne postoji statistički značajna razlika.

S obzirom na regiju u kojoj se nalazi srednja škola također postoje statistički značajne razlike koje su relativno konzistentne. Statistički značajna razlika među učenicima iz različitih regija uočava se na indeksu ukupnog političkog znanja³ te na dvije od tri skale, i to na skalama razumijevanja temeljnih političkih pojmoveva⁴ i poznavanja ustavno-političkog ustrojstva⁵. Čak i na skali političke informiranosti razlika je značajna uz rizik od 10%⁶. Kao što je vidljivo iz tablice 5, učenici iz Slavonije i Dalmacije na sve četiri skale u prosjeku pokazuju najnižu razinu znanja te se po tome statistički značajno razlikuju u odnosu na učenike iz Istre i Primorja koji na sve četiri skale imaju u prosjeku najveći rezultat. Na indeksu ukupnog političkog znanja učenici iz Slavonije i Dalmacije imaju statistički značajno niži prosjek i od učenika iz zagrebačke regije (Grad Zagreb i Zagrebačka županija) te učenika iz Sjeverne Hrvatske.

Pri interpretaciji navedenih rezultata treba uzeti u obzir moguće djelovanje intervenirajućih varijabli kao što su razlike u strukturi obrazovnih programa prema regijama, ali i mogući utjecaj reprezentativnosti uzorka po regijama, s obzirom na to da reprezentativnost poduzoraka na razini regija nije kontrolirana.

Na sve četiri skale uočavaju se statistički značajne i znatne razlike među učenicima koji

---

¹ $t=4,43$, $df=1$, $p<0,05$.

² $t=5,88$, $df=1$, $p<0,05$.

³ $F=6,383$, $df=5$, $p<0,05$.

⁴ $F=7,337$, $df=5$, $p<0,05$.

⁵ $F=7,112$, $df=5$, $p<0,05$.

⁶ $F=1,987$, $df=5$, $p=0,078$.

pohađaju različite vrste srednjoškolskih programa⁷. Na svim skalamama učenici gimnazijskih programa pokazuju znatno veću razinu znanja od učenika ostalih četverogodišnjih i petogodišnjeg programa medicinske škole, a pogotovo trogodišnjih programa. Učenici ostalih četverogodišnjih programa i petogodišnjeg medicinskog programa na sve četiri skale pak pokazuju višu razinu znanja od učenika trogodišnjih programa.

Ovakvi rezultati potvrđuju zaključke istraživanja iz 2009. godine koje je pokazalo povezanost između vrste srednjoškolskog programa te razine političkog znanja čime se obrazovni sustav i nadalje pokazuje važnim čimbenikom političke socijalizacije mladih.

Tablica 5: Usporedba prosječnih vrijednosti na dimenzijama političkog znanja prema spolu, regionalnoj pripadnosti i vrsti srednjoškolskog programa

		Razumijevanje temeljnih političkih pojmoveva	Poznavanje ustavno-političkog ustrojstva	Politička informiranost	Indeks ukupnog političkog znanja
spol	ženski	4,71	2,57	1,73	9,01
	muški	4,47	2,45	1,92	8,84
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	4,93	2,65	1,92	9,50
	Sjeverna Hrvatska	4,72	2,72	1,82	9,26
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	4,30	2,65	1,96	8,90
	Slavonija	4,23	2,14	1,73	8,11
	Istra, Primorje, Gorski kotar	4,99	2,77	1,97	9,73
	Dalmacija	4,23	2,30	1,65	8,18
vrsta programa	gimnazija	5,98	3,34	2,46	11,78
	ostali četverogodišnji programi	4,44	2,48	1,69	8,61
	trogodišnji programi	3,24	1,62	1,33	6,19

⁷ Razumijevanje temeljenih političkih pojmoveva: F=212,61, df=2, p<0,01; Poznavanje ustavno-političkog ustrojstva: F=173,68, df=2, p<0,01; Politička informiranost: F=73,96, df=2, p<0,01; Indeks ukupnog političkog znanja: F=272,75, df=2, p<0,01.

2. POLITIČKE VRIJEDNOSTI I STAVOVI

U ovom odjeljku prikazani su rezultati dobiveni na dvama instrumentima: jednom od 29 i drugom od 20 tvrdnji. Prvi instrument sadržavao je tvrdnje o društvenim odnosima i odnosima prema drugim ljudima, a drugi instrument obuhvatio je tvrdnje o političkim odnosima u državi. Sudionici istraživanja mogli su odrediti stupanj svog slaganja s ponuđenim tvrdnjama na peterostupanjskoj ordinalnoj ljestvici (1-uopće se ne slažem, 2-ne slažem se, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-slažem se, 5-u potpunosti se slažem). Varijable su kodirane tako da su prva dva stupnja objedinjena u jedan (slažem se) kao i zadnja dva stupnja (ne slažem se) te su na taj način i prikazani rezultati u dalnjem tekstu.

U nastavku je pojednostavljeni prikaz rezultata organiziran na način koji omogućava lakše praćenje.

U okviru teme društvenih i međuljudskih odnosa prikazani su podaci o nacionalnoj isključivosti, odnosu prema vlastitoj naciji i nacionalnoj tradiciji, odnosu prema homoseksualnim osobama, odnosu prema rodnim ulogama, totalističkim sustavima i članstvu u Europskoj uniji. Tema političkih odnosa u državi obuhvaća podatke o političkom i civilnom aktivizmu te odnosu prema institucijama civilnog društva i politike, autoritarnosti, slobodi govora i odnosu prema medijima.

Društveni i međuljudski odnosi

Ispitivao se stupanj nacionalne isključivosti, odnosno vrijednost koja počiva na ideji da pripadnici različitih sociokulturalnih grupa, prije svega nacionalnih i vjerskih, ne mogu živjeti zajedno. U tom smislu, mjerili su se stavovi prema mogućnosti uspostavljanja bliskog odnosa s pripadnicima druge rase, vjere ili nacije, potom sklonost multikulturalnim vrijednostima i zaštitni prava nacionalnih manjina (tablica 6).

Dvije trećine sudionika istraživanja odbacuje ideju kulturne asimilacije, isto toliko smatra da država treba štititi prava svih nacionalnih manjina te da je za državu multikulturalno društvo dobro. Nadalje, 60% sudionika ne slaže se da bi većinski narod trebao imati veća prava od ostalih stanovnika. Međutim, polovica sudionika smatra da se možda najvažnija kulturna obilježja, a to su jezik i pismo nacionalnih manjina, ne bi trebali koristiti u prostorijama državnih institucija. Većina sudionika (85%) navodi da se može zamisliti u prijateljskom odnosu s osobom druge rase, vjere ili nacije, što indicira toleranciju na individualnoj razini.

Tablica 6: Nacionalna isključivost (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Mogu se zamisliti u prijateljskom odnosu s osobom druge rase, vjere ili nacionalnosti.	6,9	8,2	84,9
Hrvatska treba zaštititi prava svih nacionalnih manjina.	13,1	22,3	64,7
Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	18,5	25,8	55,7
U Hrvatskoj bi trebalo dopustiti korištenje jezika i pisma nacionalnih manjina u službenim prostorijama državnih institucija.	48,2	29,7	22,1
U Hrvatskoj bi etnički Hrvati trebali imati veća prava od ostalih stanovnika Hrvatske.	60,1	25,1	14,8
Ljudi koji su došli živjeti u Hrvatsku trebaju odustati od svojih običaja i potpuno se prilagoditi hrvatskim običajima i tradiciji.	67,8	17,5	14,7

U stavovima prema položaju i pravima nacionalnih i vjerskih manjina uočava se statistički značajna razlika između učenika i učenica u svim česticama koje su korištene u instrumentu. U svih šest navedenih čestica učenice u prosjeku iskazuju manje isključive stavove, odnosno stavove orijentirane prema zaštiti položaja i prava pripadnika kulturnih manjina.

Učenici iz šest regija statistički se značajno razlikuju u prosječnom odgovoru na svih šest skala iz ove tematske skupine, no te razlike nisu do kraja konzistentne na pojedinim česticama. Jedino što se može izdvojiti kao određena pravilnost jest činjenica da učenici iz Dalmacije iskazuju u prosjeku nešto isključivije stavove na većini

promatranih čestica iz ove skupine od vršnjaka iz drugih regija, poglavito u odnosu na učenike iz zagrebačke regije te Sjeverne Hrvatske.

Gotovo na svih šest čestica iz ove tematske cjeline postoji statistički značajna razlika u stavovima između učenika koji pohađaju gimnazijske programe i učenika koji pohađaju trogodišnje programe, pri čemu posljednji iskazuju u prosjeku nešto isključivije stavove od učenika gimnazijskih programa. Učenici ostalih (četverogodišnjih i petogodišnjeg) programa u pravilu se u stavovima nalaze između ovih dviju skupina. Navedeni rezultati potvrđuju zaključke istraživanja iz 2009. godine koje je pokazalo povezanost vrste obrazovnog programa i razine političkih znanja i informiranosti te stavova samih učenika.

Tablica 7: Stavovi o nacionalnoj isključivosti – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Hrvatska treba zaštititi prava svih nacionalnih manjina.				
		U Hrvatskoj bi trebalo dopustiti korištenje jezika i pisma nacionalnih manjina u službenim prostorijama državnih institucija.				
		U Hrvatskoj bi etnički Hrvati trebali imati veća prava od ostalih stanovnika Hrvatske.				
		Mogu se zamisliti u prijateljskom odnosu s osobom druge rase, vjere ili nacionalnosti.				
		Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.				
Ukupno		2,16	3,56	4,38	2,29	2,56
Spol	ženski	1,95	3,71	4,5	2,22	2,73
	muški	2,37	3,41	4,26	2,36	2,39
Regija	Zagreb i Zagrebačka županija	2,07	3,71	4,69	2	2,58
	Sjeverna Hrvatska	1,96	3,74	4,45	2,11	2,69
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	2,1	3,57	4,36	2,53	2,3
	Slavonija	2,12	3,58	4,46	2,5	2,38
	Istra, Primorje, Gorski kotar	2,36	3,56	4,38	2,12	2,9
	Dalmacija	2,42	3,21	3,88	2,63	2,51
vrsta programa	gimnazija	1,98	3,69	4,6	2,07	2,7
	ostali četverogodišnji programi	2,12	3,58	4,43	2,31	2,39
	trogodišnji programi	2,44	3,38	4,03	2,53	2,69

U vezi s odnosom prema vlastitoj naciji i nacionalnoj tradiciji (tablica 8), maturanti smatraju da jedan od glavnih ciljeva vlasti treba biti očuvanje nacionalnog identiteta (62%). Iako se katolička vjera nerijetko veže uz hrvatsku nacionalnost, pa onda i pripadajući identitet, polovica sudionika nije sklona ideji da se katoličanstvo ustoliči kao jedina religija svih Hrvata, a dvije trećine odbacuju ideju da su Hrvati samo katolici.

Dvije petine smatraju da je hrvatska tradicija bogatija od tradicije većine drugih naroda, što upućuje na prisutnost elemenata etnocentrizma.

Važna sastavnica hrvatskog nacionalnog identiteta svakako je Domovinski rat prema čijim sudionicima i njihovim mogućim zločinima sudionici istraživanja imaju relativno zaštitnički odnos pri čemu ih smještaju izvan ili iznad zakonskih pravila – naime, 40% sudionika smatra da se svaki pokušaj sudskog sankcioniranja hrvatskih vojnika zbog eventualnih zločina počinjenih tijekom rata treba zaustaviti.

Tablica 8: Stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	9,7	28,4	62,0
Treba zaustaviti svaki pokušaj sudskog progona hrvatskih vojnika zbog eventualnih zločina počinjenih tijekom Domovinskog rata.	28,7	31,4	40,0
Hrvatska tradicija je bogatija od tradicija većine drugih naroda.	26,4	33,7	39,8
Ustavom Hrvatsku treba definirati kao nacionalnu državu isključivo hrvatskog naroda.	52,1	24,7	23,2
Ustavom treba proglašiti katoličanstvo jedinom religijom Hrvata.	52,1	24,7	23,2
Pravi Hrvati su jedino katolici.	66,4	13,2	20,5

Kao i kod prethodnog seta stavova, tako i kod ovog koji se odnosi na stavove o vlastitoj naciji i nacionalnoj tradiciji postoje statistički značajne razlike između učenika i učenica, osim na čestici „Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti“. Učenici u prosjeku iskazuju nešto ekstremnije nacionalističke stavove.

Tablica 9: Stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Hrvatska tradicija je bogatija od tradicija većine drugih naroda.				
		Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.				
		Treba zaustaviti svaki pokušaj sudskega progona hrvatskih vojnika zbog eventualnih zločina počinjenih tijekom Domovinskog rata.				
		Ustavom treba proglašiti katoličanstvo jedinom religijom Hrvata.				
		Ustavom treba definirati hrvatsku nacionalnu državu isključivo hrvatskog naroda.				
		Pravi Hrvati su jedino katolici.				
Ukupno		2,25	2,52	2,36	3,21	3,74
Spol	ženski	2,09	2,39	2,23	3,06	3,77
	muški	2,42	2,66	2,51	3,37	3,72
Regija	Zagreb i Zagrebačka županija	1,94	2,25	2,09	3	3,77
	Sjeverna Hrvatska	2,07	2,27	2,03	3,14	3,72
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	2,49	2,75	2,32	3,47	3,83
	Slavonija	2,35	2,73	2,7	3,39	3,79
	Istra, Primorje, Gorski kotar	1,93	2,18	1,95	2,84	3,43
	Dalmacija	2,75	2,99	2,9	3,46	3,77
vrsta programa	gimnazija	1,79	2,05	1,8	2,75	3,68
	ostali četverogodišnji programi	2,22	2,58	2,46	3,36	3,81
	trogodišnji programi	2,8	2,98	2,85	3,47	3,67

Na svih šest čestica iz ovog tematskog sklopa postoje statistički značajne razlike među učenicima iz različitih regija pri čemu se uočava pravilnost da učenici iz Dalmacije, Like, Banovine, Moslavine i Korduna te Slavonije na većini čestica izražavaju nešto ekstremnije nacionalističke stavove od učenika iz zagrebačke regije, Istre i Primorja te Sjeverne Hrvatske.

S obzirom na vrstu obrazovnog programa uočene su očekivane razlike na česticama iz

ove tematske cjeline. Učenici iz gimnazijskih programa se na pet od šest čestica razlikuju od učenika koji pohađaju trogodišnje programe (izuzetak je samo čestica „Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti“ kod koje nema značajne razlike među trima skupinama učenika) pri čemu učenici gimnazijskih programa izražavaju manje ekstremno nacionalističke stavove, a učenici trogodišnjih programa više. Učenici ostalih četverogodišnjih programa u pravilu se nalaze između ovih dviju skupine prema svojim prosječnim odgovorima na pitanja, s tim da se na nekim česticama statistički značajno razlikuju od obje skupine, a na nekima samo od jedne od dviju koje čine krajnje polove.

Prilično su zabrinjavajući, može se reći i diskriminatory, prevladavajući stavovi maturanata prema homoseksualnoj orijentaciji i homoseksualnim osobama (tablica 10). Prije svega, gotovo polovica sudionika homoseksualnost smatra bolešću, a isto toliko zabranilo bi homoseksualnim osobama istupe u javnoj sferi jer bi to moglo loše utjecati na mlade ljude. S druge strane, većina ne iskazuje zabrinutost za loš utjecaj homoseksualnih osoba na djecu, s obzirom da polovica sudionika odbacuje ideju da se homoseksualnim osobama zabrani rad na poslovima s djecom. Kada je riječ o djeci, 55% se ne slaže da bi njihovo posvajanje trebalo omogućiti homoseksualnim osobama. Općenito, sudionici istraživanja najviše su skloni stavu da se homoseksualne osobe u svojoj privatnosti ponašaju kako žele, ali da u javnosti ne iskazuju svoj homoseksualni identitet (65%).

Tablica 10: Stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Homoseksualne osobe imaju pravo raditi privatno što god hoće, ali ne bi u javnosti trebale isticati svoju seksualnu orijentaciju.	19,7	15,4	64,9
Homoseksualnim osobama bi trebalo zabraniti javne istupe jer na taj način loše utječu na mlade.	33,3	17,2	49,5
Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	34,3	17,6	48,1
Homoseksualnim osobama treba zabraniti rad na poslovima s djecom.	49,2	21,3	29,4
Homoseksualnim osobama treba dozvoliti posvajanje djece.	55,1	18,6	26,3

Učenici izražavaju značajno negativnije stavove o homoseksualnim osobama i njihovim pravima od učenica na svih pet čestica iz ove tematske cjeline pri čemu su razlike u prosječnim vrijednostima na česticama iz ove skupine znatno veće u absolutnim vrijednostima nego kod triju prethodnih skupina tvrdnji. Na nekim česticama („Homoseksualnost je neka vrsta bolesti“ i „Homoseksualnim osobama bi trebalo zabraniti javne istupe jer na taj način loše utječu na mlade“) razlika u prosjeku između učenica i učenika doseže čitavu jednu jedinicu na skali od pet stupnjeva.

Tablica 11: Stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

						Homoseksualnim osobama treba zabraniti rad na poslovima s djecom.
						Homoseksualnim osobama treba dozvoliti posvajanje djece.
						Homoseksualne osobe imaju pravo raditi privatno što god hoće, ali ne bi u javnosti trebale isticati svoju seksualnu orijentaciju.
						Homoseksualnim osobama bi trebalo zabraniti javne istupe jer na taj način loše utječu na mlade.
						Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.
Ukupno		3,2	3,27	3,74	2,42	2,7
spol	ženski	2,7	2,83	3,57	2,66	2,32
	muški	3,7	3,73	3,91	2,16	3,09
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	2,87	3,06	3,69	2,68	2,35
	Sjeverna Hrvatska	2,89	2,93	3,55	2,65	2,45
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	3,18	3,27	3,82	2,27	2,62
	Slavonija	3,7	3,79	4,01	1,97	3,06
	Istra, Primorje, Gorski kotar	2,82	2,93	3,43	2,82	2,48
	Dalmacija	3,6	3,56	3,78	2,17	3,17
vrsta programa	gimnazija	2,38	2,5	3,29	2,93	2,17
	ostali četverogodišnji programi	3,39	3,5	3,99	2,22	2,79
	trogodišnji programi	3,78	3,75	3,76	2,18	3,15

S obzirom na regionalno podrijetlo također su utvrđene statistički značajne razlike na svih pet čestica iz ovog tematskog sklopa. Negativnije stavove prema homoseksualnim osobama i njihovim pravima iskazuju učenici iz Dalmacije, Slavonije te Like, Moslavine, Korduna i Banovine u odnosu na prosjek, odnosno pozitivnije učenici iz Zagrebačke regije, Istre i Primorja te Sjeverne Hrvatske.

Očekivano, postoji statistički značajna razlika s obzirom na vrstu obrazovnog programa

na svih pet tvrdnji iz ovog tematskog sklopa. Kao i kod prethodnih, najveće razlike postoje između gimnazijalaca i učenika trogodišnjih programa pri čemu gimnazijalci iskazuju pozitivnije stavove prema homoseksualnim osobama i njihovim pravima. U apsolutnom smislu razlika između gimnazijalaca i učenika trogodišnjih škola je velika te na pojedinim česticama doseže čitav jedan bod na skali od pet stupnjeva. Učenici koji pohađaju ostale četverogodišnje programe u pravilu iskazuju stavove koji su u prosjeku između stavova gimnazijalaca i učenika trogodišnjih programa pri čemu na tri tvrdnje nema statistički značajne razlike između njih i učenika trogodišnjih programa dok na preostalim dvjema („Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti“ i „Homoseksualnim osobama treba dozvoliti posvajanje djece“).

Kada je riječ o rodnim odnosima (tablica 12), poglavito u privatnoj sferi, maturanti većinski iskazuju rodni egalitarizam, što je posebno vidljivo u podatku da 70% njih smatra da muškarci i žene trebaju ravnopravno dijeliti kućanske poslove, a isto toliko odbacuje tvrdnju da je ženina primarna uloga briga o obitelji.

Tablica 12: Stavovi o rodnim ulogama (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove kao što su kuhanje, glačanje i pospremanje.	13,8	17,1	69,1
Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima kao što su učiteljice i njegovateljice nego u tehnički i informatici.	43,5	24,5	32,0
Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	53,1	23,4	23,5
Uloge muškaraca i žena u obitelji trebaju se razlikovati jer su žene te koje bi se trebale primarno posvetiti kućanstvu i brizi o djeci.	66,2	16,8	17,0
Nije dobro kad se u obitelji promjene uobičajene uloge pa žena počne zarađivati više od muškarca.	63,7	23,4	12,9
Nije nam potrebno više žena na pozicijama moći u društvu jer je ženina primarna uloga briga o obitelji.	68,7	19,4	11,9

Dvije se trećine ne slažu s tvrdnjom da postoje razlike u obiteljskim ulogama između žena i muškaraca i nešto manje od dvije trećine ne smatraju potencijalno veće finansijske prihode žena ugožavajućima za odnose u obitelji. S druge strane, može se reći da je muški hraniteljski model (kojim se muškarca označava odgovornim za osiguranje egzistencije obitelji) još uvijek relativno prisutan, s obzirom na to da ga tek nešto više od polovice ispitanih odbacuje. Tek nešto više od dvije petine ispitanih odbacuje stav o biološkoj predodređenosti za određena zanimanja.

Učenici i učenice razlikuju se statistički značajno na svih šest čestica koje se odnose na rodne uloge i to tako da učenici u prosjeku izražavaju stavove koji su manje skloni rodnoj ravnopravnosti i jednakosti a više prihvaćanju tradicionalnih rodnih uloga. Međutim, treba naglasiti da i učenici u prosjeku izražavaju stavove koji se mogu okarakterizirati kao prihvaćanje rodne ravnopravnosti, pogotovo u pogledu podjele obiteljskih i kućnih zaduženja i uloga.

S obzirom na regionalnu pripadnost postoje statistički značajne razlike među grupama, no one nisu konzistentne i znatne. Jedina relativno konzistentna razlika može se uočiti između sudionika iz Dalmacije s jedne strane, te sudionika iz zagrebačke regije s druge strane od kojih su prvi skloni iskazivati najmanje egalitarne stavove o rodnim ulogama, a drugi tendiraju iskazivati najegalitarnije stavove o tom pitanju.

S obzirom na vrstu srednjoškolskog programa uočava se stabilna i značajna razlika između svih triju skupine učenika u pogledu odnosa prema rodnoj ravnopravnosti. Učenici gimnazijskih programa iskazuju najegalitarnije stavove, dok učenici trogodišnjih programa iskazuju najmanje egalitarne stavove. Odgovori učenika trogodišnjih programa u pravilu se nalaze oko neutralne vrijednosti, odnosno ocjene 3 na većini tvrdnji iz ovog tematskog sklopa. Učenici ostalih četverogodišnjih programa u prosjeku se nalaze između tih dviju skupina učenika.

Tablica 13: Stavovi o rodnim ulogama – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Nije dobro kad se u obitelji promjene ubičajene uloge pa žena počne zarađivati više od muškarca.				
		Nije nam potrebno više žena na pozicijama moći u društvu jer je ženina primarna uloga briga o obitelji.				
		Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima, kao što su učiteljice i njegovateljice nego u tehnički i informatici.				
		Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehramnjivati obitelj.				
		Žene i muškarci trebaju potpuno ravноправno dijeliti sve kućanske poslove, kao što su kuhanje, glačanje i pospremanje.				
		Uloge muškaraca i žena u obitelji trebaju se razlikovati jer su žene te koje bi se trebale primarno posvetiti kućanstvu i briži o djeci.				
Ukupno		2,12	3,95	2,5	2,76	2,03
spol	ženski	1,69	4,39	2,16	2,5	1,61
	muški	2,57	3,5	2,86	3,03	2,45
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	1,92	4,1	2,41	2,59	1,92
	Sjeverna Hrvatska	1,94	4,09	2,31	2,73	1,89
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	2,1	4,02	2,5	2,67	2,04
	Slavonija	2,42	3,85	2,67	2,86	2,14
	Istra, Primorje, Gorski kotar	1,88	3,96	2,32	2,72	1,9
	Dalmacija	2,37	3,66	2,75	2,95	2,27
vrsta programa	gimnazija	1,69	4,19	2,03	2,37	1,57
	ostali četverogodišnji programi	2,1	3,9	2,53	2,79	2,03
	trogodišnji programi	2,65	3,72	3,02	3,15	2,56
						2,69

Vezano za odnos prema totalitarističkim sustavima (tablica 9) može se reći da su sudionici istraživanja skloni ideji sankcioniranja totalitarističkih simbola, poglavito komunističkih (57%), ali i fašističkih (54%). S druge strane, polovina sudionika nije sigurna u činjenicu da je NDH bila fašistička tvorevina pa se može postaviti pitanje jesu li, sukladno tome, tolerantni prema ustaškoj simbolici u javnom prostoru.

Tablica 14: Stavovi o totalitarističkim sustavima (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Treba kažnjavati isticanje komunističkih simbola u javnosti.	13,0	29,8	57,1
Treba kažnjavati isticanje fašističkih simbola u javnosti.	18,4	27,2	54,4
Nezavisna država Hrvatska (NDH) je bila fašistička tvorevina.	22,9	48,6	28,5

Tablica 15: Stavovi o totalitarističkim sustavima – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Nezavisna država Hrvatska (NDH) je bila fašistička tvorevina.	Treba kažnjavati isticanje fašističkih simbola u javnosti.	Treba kažnjavati isticanje komunističkih simbola u javnosti.
Ukupno		3,1	3,53	3,66
spol	ženski	3,14	3,64	3,71
	muški	3,07	3,41	3,62
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	3,3	3,7	3,76
	Sjeverna Hrvatska	3,22	3,69	3,69
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	3,1	3,34	3,67
	Slavonija	2,97	3,44	3,67
	Istra, Primorje, Gorski kotar	3,19	3,58	3,51
	Dalmacija	2,81	3,26	3,55
vrsta programa	gimnazija	3,51	3,74	3,74
	ostali četverogodišnji programi	2,93	3,47	3,68
	trogodišnji programi	2,91	3,36	3,53

U pogledu odnosa prema totalitarnim sustavima između učenika i učenica statistički značajna razlika postoji samo na tvrdnji „Treba kažnjavati isticanje fašističkih simbola u javnosti“ pri čemu učenice iskazuju veći stupanj slaganja s tom tvrdnjom od učenika. Obzirom na regionalnu pripadnost, razlike su također nešto skromnije nego kod ostalih tematskih skupina stavova. Naime, značajna razlika među grupama postoji na dvjema od triju tvrdnji pri čemu se učenici iz različitih regija ne razlikuju u stavu o potrebi kažnjavanja isticanja komunističkih simbola. Učenici iz Dalmacije, pogotovo u odnosu na učenike iz zagrebačke regije, iskazuju radikalnije stavove u pogledu odnosa prema kažnjavanju isticanja fašističkih simbola i stava o karakteru NDH.

Učenici gimnazijskih programa iskazuju značajno veći stupanj slaganja s tvrdnjama iz ovog tematskog sklopa u odnosu na učenike trogodišnjih programa, dok razlike između učenika trogodišnjih programa i negimnazijskih četverogodišnjih nisu statistički značajne.

Nerijetko se u raspravama o prednostima i nedostacima članstva Hrvatske u Europskoj uniji upravo mladi spominju kao najizgledniji „dobitnici“, odnosno oni koji bi mogli imati najveće izravne koristi od toga članstva. Upravo iz tog razloga zanimalo nas je na koji način doživljavaju i ocjenjuju eventualne promjene koje su nastupile nakon stjecanja punopravnog članstva u EU (tablica 16). Većina sudionika (57%) smatra da na život prosječnog hrvatskog građanina nije utjecalo članstvo u EU. Može se reći da većinom nemaju izgrađeno mišljenje o pozitivnim ili negativnim posljedicama članstva Hrvatske u EU (40%), kao ni o potencijalnoj ugroženosti suvereniteta Hrvatske od strane EU (47%).

Tablica 16: Stavovi o članstvu Hrvatske u EU (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti seslažu niti se ne slažu	Slažu se
Ulaskom u EU ništa se nije promijenilo za prosječnog hrvatskog građanina/ku.	24,4	18,8	56,8
Hrvatska ima više štete nego koristi od statusa punopravne članice Europske unije (EU).	29,8	39,8	30,4
Donošenje odluka na razini EU u Bruxellesu ugrožava suverenost Hrvatske.	30,0	46,6	23,4

Između učenika i učenica nema statistički značajnih razlika u pogledu ocjene posljedica ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Jednako tako i učenici iz različitih hrvatskih regija o tom pitanju imaju podjednake stavove. Jedina značajna razlika može se uočiti s obzirom na vrstu srednjoškolskog programa. Naime, učenici gimnazija se po odgovorima na tvrdnje iz ovog seta statistički značajno razlikuju u odnosu na preostale dvije skupine učenika prema vrsti programa.

Gimnazijalci u prosjeku manje od vršnjaka koji pohađaju druge vrste programa

smatraju kako se ništa nije promijenilo za prosječnog hrvatskog građanina te su manje kritični u pogledu posljedica ulaska u EU jer se u prosjeku manje slažu s tvrdnjom da je Hrvatska imala više štete nego koristi od ulaska u EU.

Tablica 17: Stavovi o članstvu Hrvatske u EU – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Hrvatska ima više štete nego koristi od statusa punopravne članice Europske unije (EU).	Ulaskom u EU ništa se nije promijenilo za prosječnog hrvatskog građanina/ku.	Donošenje odluka na razini EU u Bruxellesu ugrožava suverenost Hrvatske.
Ukupno		3,04	3,54	2,93
spol	ženski	3,06	3,6	2,89
	muški	3,02	3,49	2,97
Regija	Zagreb i Zagrebačka županija	2,99	3,44	2,92
	Sjeverna Hrvatska	2,93	3,54	2,83
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	3,15	3,56	3
	Slavonija	3,07	3,61	2,9
	Istra, Primorje, Gorski kotar	3	3,35	2,88
	Dalmacija	3,13	3,67	3,06
	gimnazija	2,79	3,26	2,83
Vrsta programa	ostali četverogodišnji programi	3,13	3,65	3
	trogodišnji programi	3,14	3,66	2,93

Politički odnosi u državi

U ovom dijelu prikazani su podaci o stavovima prema političkim odnosima u državi koji su obuhvatili odnos prema društvenom i političkom sudjelovanju, političkim autoritetima te slobodi javnog i medijskog govora.

Da je preuzimanje odgovornosti i inicijative za rješavanje društvenih problema na svakome od nas smatra 80% sudionika što je svakako dobro polazište za upuštanje u aktivnosti koje su u skladu s tim stavom (tablica 18). Međutim, takav stav izostaje kada je riječ o sferi formalne politike, s obzirom na to da tek trećina smatra da na različite načine mogu utjecati na stanje u državi između dvaju parlamentarnih izbora. Iako

gotovo polovica sudionika smatra da konflikti različitih interesnih skupina (koji su dio civilne i političke scene) štete općem državnom interesu, ipak nešto manje od petine štrajkove sindikata smatra rizičnima za sigurnost države i građana.

Tablica 18: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Svatko od nas treba se zauzeti za rješavanje društvenih problema u svojoj sredini, a ne čekati da ih riješi netko drugi.	6,1	13,8	80,1
Neke političke stranke u Hrvatskoj trebalo bi ukinuti.	11,0	18,8	70,2
U političke stranke većinom se učlanjuju ljudi koji žele stvoriti veze kako bi došli do dobrog posla.	13,5	29,6	56,9
Organizacije civilnog društva su važne za razvoj demokracije i rješavanje niza društvenih problema.	7,8	38,9	53,3
Sukobi različitih interesnih skupina u našem društvu štete općem interesu države.	18,2	35,3	46,5
Neke organizacije civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske.	14,4	48,7	36,9
Između dvaju parlamentarnih izbora obični građani nikako ne mogu utjecati na stanje u državi.	31,3	36,1	32,5
U organizacijama civilnog društva većinom se okupljaju ljudi koji nemaju pametnijeg posla pa se samo bune.	43,6	33,8	22,6
Kad pozivaju na generalni štrajk, sindikati ugrožavaju sigurnost svih nas i naše države.	41,3	40,4	18,4

S obzirom na dosadašnja istraživanja, ne iznenađuje da o formalnoj politici i glavnim akterima sudionici istraživanja imaju loše mišljenje koje se ujedno preljeva u generalno nedemokratski stav - 70% sudionika smatra da bi neke političke stranke valjalo ukinuti. Pritom, 57% misli da je glavni cilj učlanjenja ljudi u političke stranke osiguranje zaposlenja. S jedne strane, to znači da sudionici istraživanja političke stranke percipiraju kao klijentelističke organizacije, a članove istih kao oportuniste, što može imati dugoročno negativne efekte na razvoj participativne demokracije. Suprotno prethodno rečenom, percepcija organizacija civilnog društva povoljnija je s obzirom na to da ih nešto više od polovice sudionika smatra važnima za razvoj demokracije i

rješavanja različitih društvenih problema. Korisnost rada organizacija civilnog društva prepoznata je i u odbacivanju tvrdnje da se članovi organizacija civilnog društva samo bune bez nekog vidljivog razloga. Sudionici istraživanja, doduše, iskazuju svojevrsni oprez prema namjerama jednog dijela civilnog društva jer gotovo polovica nije sigurna bi li se složila ili ne s tvrdnjom da neke organizacije civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske.

Učenici i učenice međusobno se razlikuju u odnosu prema organizacijama civilnog društva i civilnom aktivizmu pri čemu učenici iskazuju u prosjeku nešto negativnije stavove od učenica (tablica 19a). Razlika među njima statistički je značajna na četirima od pet tvrdnji koje iskazuju odnos prema organizacijama civilnog društva, njihovoj djelatnosti i članstvu, a iznimka je samo tvrdnja „Kad pozivaju na generalni štrajk sindikati ugrožavaju sigurnost svih nas i naše države“ u kojoj nema statistički značajne razlike. S druge strane, uglavnom nema statistički značajne razlike s obzirom na spol učenika u pogledu odnosa prema političkim akterima i političkom aktivizmu, osim na tvrdnji „Sukobi različitih interesnih skupina u našem društvu štete općem interesu države“ s kojom se muškarci u prosjeku nešto više slažu od žena (tablica 19b).

U pogledu odnosa prema organizacijama civilnog društva i civilnom aktivizmu postoje značajne razlike između učenika s obzirom na regiju u kojoj se nalazi srednja škola, no te razlike nisu konzistentne. Uočava se trend da učenici iz Dalmacije na većem broju tvrdnji iskazuju ciničniji stav od učenika iz zagrebačke regije te Istre i Primorja. Kada je u pitanju odnos prema političkom aktivizmu i političkim akterima postoji statistički značajna razlika s obzirom na regiju podrijetla učenika samo na tvrdnji „Neke političke stranke u Hrvatskoj trebalo bi ukinuti“ s kojom se sudionici istraživanja iz Dalmacije u prosjeku nešto manje slažu od sudionika iz Slavonije te Like, Moslavine, Banovine i Korduna.

Kao i kod ostalih stavova, uočavaju se slični obrasci razlika s obzirom na vrstu obrazovnog programa. Naime, u odnosu prema organizacijama civilnog društva i civilnom aktivizmu učenici gimnazijskih programa statistički se značajno razlikuju od učenika trogodišnjih srednjoškolskih programa, dok su učenici ostalih četvrtgodišnjih

programa u pravilu negdje između tih dviju skupina. Učenici gimnazija izražavaju manji stupanj cinizma prema organizacijama civilnog društva i civilnom aktivizmu, odnosno izražavaju pozitivnije stavove od učenika trogodišnjih programa. Kada je u pitanju odnos prema političkom aktivizmu i političkim akterima, razlike s obzirom na vrstu obrazovnog programa nešto su manje konzistentne. Naime, statistički značajna razlika postoji samo na dvijema od četiriju tvrdnjii, ali s različitim obrascima razlika. Učenici ostalih četverogodišnjih programa u prosjeku se značajno više slažu s tvrdnjom da bi neke političke stranke u Hrvatskoj trebalo zabraniti od gimnazijalaca, a učenici trogodišnjih programa u prosjeku nešto više izražavaju osjećaj nemoći građana (tvrdnja „Između dvaju parlamentarnih izbora obični građani nikako ne mogu utjecati na stanje u državi“) u odnosu na učenike iz drugih dviju skupina.

Tablica 19a: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Kad pozivaju na generalni štrajk sindikati ugrožavaju sigurnost svih nas i naše države.				
		U organizacijama civilnog društva većinom se okupljaju ljudi koji nemaju pametnijeg posla pa se samo bune.				
		Neke organizacije civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske.				
		Organizacije civilnog društva su važne za razvoj demokracije i rješavanje niza društvenih problema.				
Ukupno		4,15	3,6	3,32	2,7	2,68
spol	ženski	4,24	3,7	3,19	2,58	2,65
	muški	4,07	3,49	3,46	2,83	2,71
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	4,37	3,63	3,22	2,58	2,51
	Sjeverna Hrvatska	4,23	3,65	3,29	2,63	2,71
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	4,04	3,66	3,48	3,02	2,86
	Slavonija	4,2	3,61	3,53	2,71	2,71
	Istra, Primorje, Gorski kotar	4,06	3,76	3,12	2,49	2,43
	Dalmacija	3,83	3,35	3,31	2,87	2,86
vrsta programa	gimnazija	4,35	3,87	3,17	2,43	2,44
	ostali četverogodišnji programi	4,14	3,56	3,38	2,75	2,73
	trogodišnji programi	3,92	3,32	3,38	2,92	2,84

Tablica 19b: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		U političke stranke većinom se učlanjuju ljudi koji žele stvoriti veze kako bi došli do dobrog posla.			
		Između dvaju parlamentarnih izbora objčni građani nikako ne mogu utjecati na stanje u državi.			
Ukupno		3,96	3,34	3,05	3,64
spol	ženski	3,97	3,25	3,04	3,59
	muški	3,95	3,44	3,05	3,69
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	4	3,23	2,93	3,59
	Sjeverna Hrvatska	3,98	3,4	3,05	3,6
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	4,21	3,51	3,11	3,83
	Slavonija	4,1	3,48	3,1	3,72
	Istra, Primorje, Gorski kotar	3,84	3,3	3,02	3,61
	Dalmacija	3,71	3,26	3,11	3,59
vrsta programa	gimnazija	3,82	3,26	2,87	3,57
	ostali četverogodišnji programi	4,06	3,38	3,03	3,7
	trogodišnji programi	3,92	3,37	3,24	3,59
Neke političke stranke u Hrvatskoj trebalo bi ukinuti.					

Tablica 20: Stavovi o autoritarnosti (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Nema društvenog napretka bez poštivanja autoriteta u obitelji, školi i državi.	10,0	24,3	65,8
Poželjno je da na političkoj sceni duže vrijeme dominira jedna jaka stranka.	36,2	33,0	30,7
Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, nego podržavati njen rad.	29,1	49,7	21,1
Vladajuća stranka treba imati apsolutnu slobodu vladanja između dvaju parlamentarnih izbora.	46,0	39,4	14,6
Vlasti i moćnicima ne treba se zamjerati.	58,8	27,0	14,2
Mišljenje većine uvijek je najbolje.	48,9	23,7	27,3

Dosadašnja istraživanja pokazala su da su autoritarne vrijednosti u hrvatskom društvu prilično raširene, stoga se ispitivalo u kojoj je mjeri prisutna autoritarna tendencija kod mladih (tablica 20). Dvije trećine sudionika smatraju da je za društveni napredak nužno poštovanje autoriteta kako u obitelji, tako i u državi. Kada je o političkoj sceni riječ, 31% sudionika smatra poželjnim da njom dominira jedna jaka stranka dok se ipak 36% sudionika priklanja političkom pluralizmu. Iako su o tom pitanju relativno podijeljeni, slobodu vladanja vladajućoj stranci između parlamentarnih izbora ograničio bi svaki drugi ispitanik. S druge strane, većinom nisu sigurni što zadaća opozicije zapravo podrazumijeva jer se svaki drugi ispitanik dvoumi o njenoj ulozi kao kritičaru vladajućih. Na individualnoj razini, sudionici istraživanja većinom su (59%) skloni kritičkoj poziciji prema vlasti i u tom smislu ne osjećaju pritisak da bi trebali uskladiti svoje mišljenje i ponašanje s tim tipom autoriteta. Na tom tragu, svaki drugi ispitanik odbacuje konformizam, konkretno, priklanjanje većinskom mišljenju, no ne treba zanemariti podatak da nešto više od petine sudionika smatra da je dominantna stavovska orijentacija uvijek najbolja.

Prema spolu na većini od šest tvrdnjii koje mjere sklonost autoritarnosti nema značajnih razlika između muškaraca i žena. Značajna razlika pojavljuje se samo u dvjema tvrdnjama. Kada je u pitanju nužnost poštivanja autoriteta za napredak društva, učenice u prosjeku izražavaju veći stupanj slaganja od učenika, što znači da su učenici skloniji

stavu da poštovanje autoriteta nije poželjna osobina. S druge strane, učenici se u projektu više slažu s tvrdnjom koja iskazuje poželjnost autonomije vladajuće stranke u vladanju između izbora, iako u projektu i oni se više ne slažu nego slažu s tom tvrdnjom.

S obzirom na regionalno podrijetlo statistički značajne razlike postoje na četirima od šest tvrdnji iz ovog tematskog seta, pri čemu nema posve jednoznačnih i konzistentnih razlika koje bi se mogle izdvojiti kao jasan obrazac.

S obzirom na vrstu obrazovnog programa, razlike postoje na pet od šest tvrdnji koje se odnose na sklonost autoritarnosti (izuzetak je samo tvrdnja „Nema društvenog napretka bez poštivanja autoriteta u obitelji, školi i državi.“). Očekivano, konzistentno postoje razlike između učenika koji pohađaju gimnazijalne i učenika koji pohađaju trogodišnje programe, dok se učenici koji pohađaju ostale četverogodišnje programe nalaze negdje između tih dviju skupina. Zanimljivo je uočiti kako najveća razlika između gimnazijalaca i učenika trogodišnjih programa postoji na tvrdnji koja iskazuje spremnost na konformizam s većinskim mišljenjem. Naime, učenici trogodišnjih programa u projektu se više slažu nego ne slažu s konformističkom pozicijom (projekt 3,31 na skali od 1 do 5), dok se gimnazijalci u projektu više ne slažu s takvom pozicijom (projekt 2,21).

Tablica 21: Stavovi o autoritarnosti – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

		Vlastiti moćnicima ne treba se zamjerati.				
		Poželjno je da na političkoj sceni duže vrijeme dominira jedna jaka stranka.				
		Vladajuća stranka treba imati apsolutnu slobodu vladanja između dvaju parlamentarnih izbora.				
		Mišljenje većine uvijek je najbolje.				
Ukupno		3,79	2,87	2,68	2,54	2,85
spol	ženski	3,88	2,83	2,65	2,44	2,92
	muški	3,7	2,91	2,7	2,64	2,79
regija	Zagreb i Zagrebačka županija	3,74	2,71	2,29	2,34	2,78
	Sjeverna Hrvatska	3,84	3	2,84	2,54	2,83
	Lika, Moslavina, Banovina, Kordun	3,95	2,73	2,67	2,51	2,85
	Slavonija	3,99	2,95	2,79	2,64	3,05
	Istra, Primorje, Gorski kotar	3,5	2,77	2,55	2,47	2,69
	Dalmacija	3,69	2,95	2,96	2,73	2,87
vrsta programa	gimnazija	3,77	2,63	2,21	2,15	2,5
	ostali četverogodišnji programi	3,85	2,9	2,61	2,58	2,96
	trogodišnji programi	3,7	3,07	3,31	2,89	3,08

Tablica 22: Stavovi o medijima i slobodi javnog govora (%)

Tvrđnje	Ne slažu se	Niti se slažu niti se ne slažu	Slažu se
Neke medije u Hrvatskoj trebalo bi ukinuti.	23,1	25,1	51,9
U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno mogu iznijeti ono što misle.	43,9	20,8	35,3
Treba onemogućiti da se u medijima objavi nešto što je protivno državnim interesima.	52,7	27,3	20,0
Treba onemogućiti da se u medijima govori suprotno mišljenju većine.	54,7	26,5	18,9
Ne treba iznositi vlastito mišljenje, jer čovjek nikad ne zna hoće li zbog toga nastrandati.	66,9	19,7	13,5

Konformizam u vidu autocenzure u javnom prostoru javlja se i u slučajevima kada pojedinci osjete da bi zbog izrečenog stava mogli biti sankcionirani ili oštećeni (tablica 13). Dvije trećine odbacuju stav da je oportuno iznositi vlastito mišljenje jer bi mogao uslijediti neki oblik društvene sankcije, što upućuje na percepciju ostvarenog pluralizma mišljenja u društvu. Tome u prilog ide i podatak da 55% sudionika smatra da se u medijima treba omogućiti iznošenje mišljenja suprotnih onom dominantnom, a svaki drugi podupire javno objavlјivanje informacija unatoč tome što bi to moglo biti u suprotnosti s državnim interesima. Ipak, nešto više od trećine (35%) bi u slučaju važnih tema ograničilo tu mogućnost što znači da značajan, iako ne dominantan, dio maturanata daje cenzuri u nekim prilikama i svojevrsni legitimitet. Iako su skloni poduprijeti slobodu govora u medijima, polovica ih smatra da neke medije treba ukinuti, pa se može prepostaviti da se ovaj podatak u određenoj mjeri može pripisati i ocjeni kvalitetu funkciranja nekih medija.

Učenici i učenice statistički se značajno razlikuju na trima od pet tvrdnji koje se odnose na slobodu govora i medija. Učenici se u prosjeku nešto više slažu s tvrdnjama koje iskazuju potporu ograničavanju slobode govora („Treba onemogućiti da se u medijima govori suprotno mišljenju većine“ i „U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno mogu iznijeti ono što misle“) te u prosjeku nešto više

iskazuju slaganje s tvrdnjom koja iskazuje strah od slobodnog iznošenja vlastitog mišljenja u javnosti. No, valja naglasiti da te razlike nisu supstancialne te da se projeci obju skupina prema spolu nalaze u zoni neslaganja sa sadržajem tih triju tvrdnji.

S obzirom na regiju u kojoj se nalazi srednja škola, postoje statistički značajne razlike na svih pet tvrdnji, no nema posve jasnog obrasca razlika među pojedinim grupama. Jedini obrazac koji se uočava jest činjenica da sudionici istraživanja iz zagrebačke regije pokazuju manji stupanj sklonosti prema autoritarnim iskazima od učenika iz Dalmacije i Slavonije.

Prema vrsti obrazovnog programa uočene su statistički značajne razlike na svih pet tvrdnji, te uglavnom postoje statistički značajne razlike između svih triju grupa. Naime, gimnazijski učenici statistički značajno iskazuju manju sklonost autoritarnim iskazima od učenika iz ostalih dviju skupina, ali se i učenici ostalih četverogodišnjih programa značajno razlikuju od učenika trogodišnjih programa. Učenici trogodišnjih programa iskazuju relativno visoku sklonost ograničavanju slobode govora manjinskim pozicijama u javnosti, što se vidi iz relativno visokih prosjeka na tvrdnjama „Treba onemogućiti da se u medijima govori suprotno mišljenju većine“ i

„U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno mogu iznijeti ono što misle“, pogotovo u usporedbi s gimnazijalcima.

Tablica 23: Stavovi o medijima i slobodi javnog govora – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

3. ŠKOLSKI PROGRAM I MEĐULJUDSKI ODNOSI U ŠKOLI

Škola je važan socijalizacijski agens mlađih općenito, pa tako i kod razvoja kompetencija i političkog opismenjavanja mlađih. Stoga je važno saznati kako mlađi doživljavaju školski program s obzirom na zastupljenost različitih tema koje mogu utjecati na njihovu percepciju uloge građanina. Osim toga, vrlo je važno dobiti uvid u atmosferu u kojoj učenici usvajaju znanja i vještine. Demokraciju je najbolje poučavati kroz praksu, odnosno u praktičnom demokratskom ozračju škole koje, između ostalog, počiva na međusobnom poštovanju i uvažavanju svih uključenih u obrazovni proces. Stoga je istraženo ozračje u školi, ali i teme o kojima se uči te dojam učenika o njihovu poučavanju.

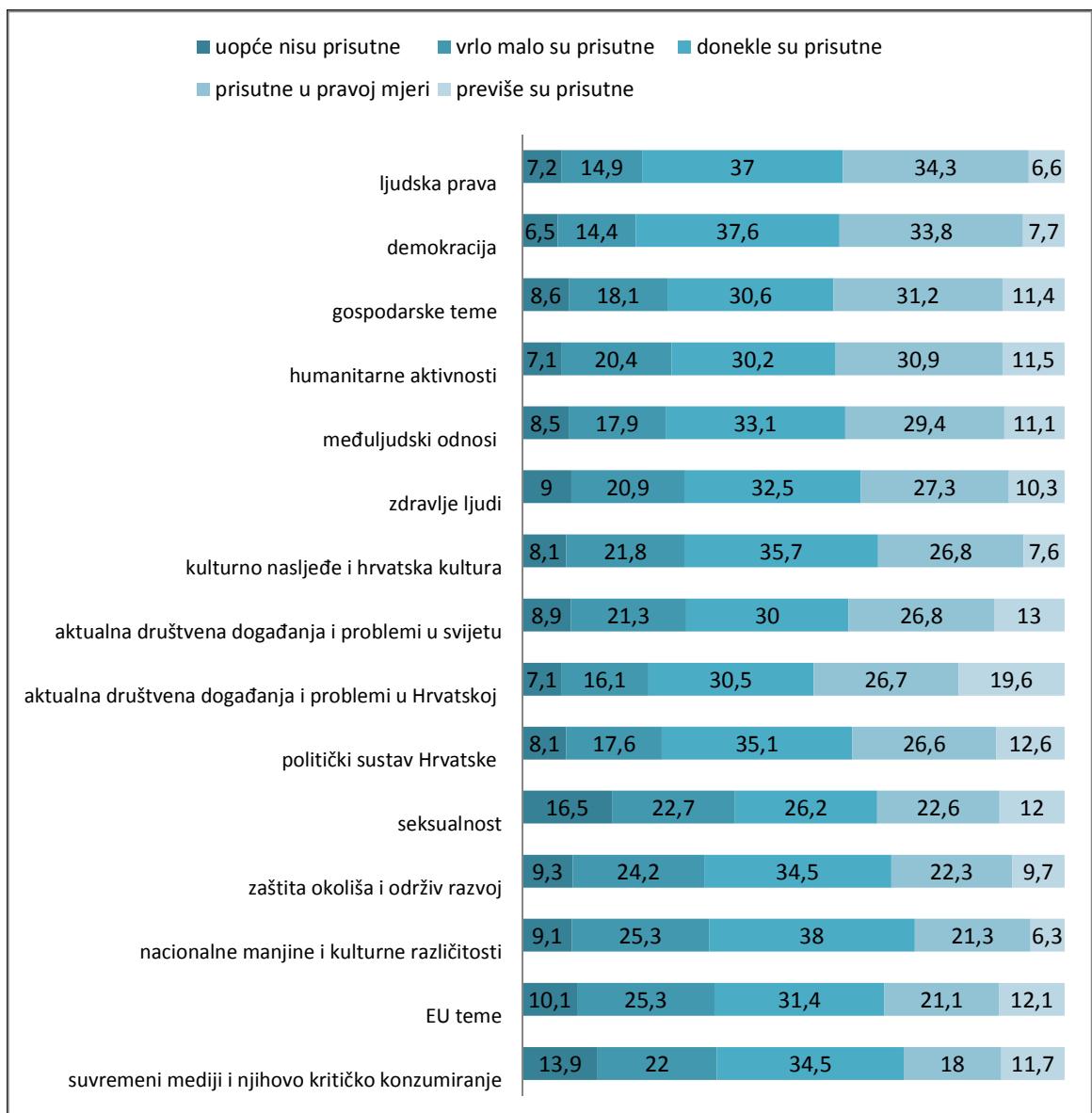
Zastupljenost pojedinih tema u školskom programu

Na peterostupanjskoj ordinalnoj ljestvici sudionici istraživanja odredili su zastupljenost pojedinih tema u dosadašnjem obrazovanju (grafikon 6). Zastupljenost tema stupnjevana je prema odgovoru „prisutne su u pravoj mjeri“.

Iz grafikona 6 prikazanog u nastavku vidljivo je da su seksualnost (39,2%), suvremeni mediji (35,9%), nacionalne manjine i kulturne različitosti (34,4%), Europska unija (35,4%) te zaštita okoliša i održivog razvoja (33,5%) teme koje sudionici istraživanja prepoznaju kao najslabije obrađivane ili općenito izostavljene iz obrazovnog programa. Osim navedenih, generalno, svaku od ovih tema najmanje petina sudionika smatra nedovoljno zastupljenom – aktualna društvena događanja i problemi u svijetu (30,2%), kulturno nasljeđe i hrvatska kultura (30%), zdravlje ljudi (29,9%), humanitarne aktivnosti (27,4%), gospodarske teme (26,7%), međuljudski odnosi (26,4%), politički sustav Hrvatske (25,7%), aktualna društvena događanja i problemi u Hrvatskoj (23,2%), ljudska prava (22,1%) i demokracija (20,1%).

Prikazana distribucija u grafikonu 6 na prvi pogled otkriva da su sve teme u većoj ili manjoj mjeri obrađivane u školama, pri čemu ih u prosjeku trećina, odnosno najveći dio učenika smatra donekle prisutnima (osim u slučaju seksualnosti za koju znatno manje, odnosno četvrtina sudionika smatra da je donekle zastupljena tema u školskom programu). Ocjena da su teme prisutne u pravoj mjeri bilježi veće varijacije (od 18 do 34%).

Grafikon 6: Percepcija zastupljenosti pojedinih tema u dosadašnjem obrazovanju (%)

Kada je riječ o prevelikoj zastupljenosti tema prema mišljenju maturanata, u prosjeku oko desetine smatra da su sve ponuđene teme zastupljene i više nego dovoljno u dosadašnjem obrazovanju - osim tematike aktualnih društvenih događanja i problema u Hrvatskoj koju podzastupljenom smatra čak petina sudionika.

Teme ljudskih prava i demokracije za trećinu sudionika ocijenjene su prisutnima u pravoj mjeri, dok prisutnost gospodarskih tema, humanitarnih aktivnosti i međuljudskih odnosa u pravoj mjeri procjenjuje nešto manje od trećine sudionika istraživanja. Zdravlje ljudi, kulturno nasljeđe i hrvatska kultura, aktualna i društvena događanja i problemi u svijetu i Hrvatskoj te politički sustav Hrvatske za oko četvrtinu sudionika prisutan je u pravoj mjeri. Istu ocjenu prisutnosti petina daje obradi tema seksualnosti, zaštite okoliša, kulturne različitosti i EU, a nešto manje od petine tako zastupljenima smatra problematiku suvremenih medija i njihova kritičkog konzumiranja.

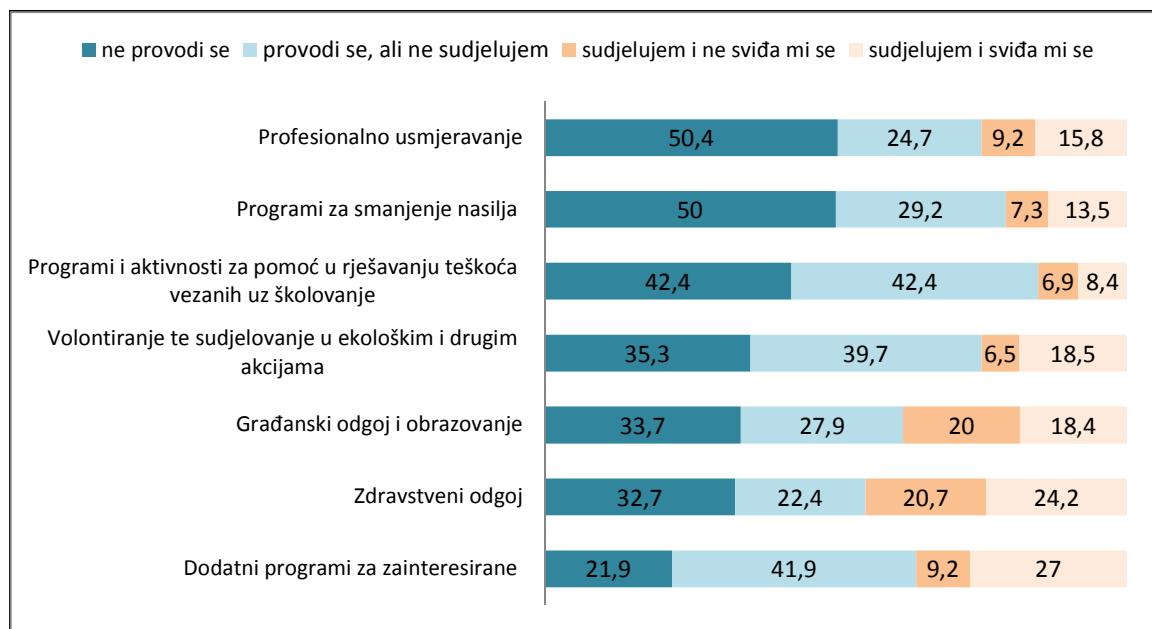
Iako se zastupljenost različitih tema i sadržaja koji se odnose na društvene i političke procese i odnose znatno razlikuje s obzirom na vrstu srednjoškolskog programa, učenici koji pohađaju različite obrazovne programe relativno slično procjenjuju prisutnost pojedinih tema u svojim programima. Naime, od 15 ponuđenih tema statistički značajna razlika uočava se kod njih sedam: demokracija, aktualna društvena događanja i problemi u Hrvatskoj, međuljudski odnosi, gospodarske teme, zaštita okoliša i održivi razvoj, seksualnost te suvremeni mediji i njihovo kritičko konzumiranje. Zanimljivo je da učenici gimnazija u prosjeku za većinu od sedam navedenih tema (s iznimkom demokracije) procjenjuju da su manje zastupljene od učenika ostalih četverogodišnjih programa, odnosno učenici ostalih četverogodišnjih programa u prosjeku procjenjuju da su te teme (s iznimkom demokracije) zastupljenije u njihovu programu od gimnazijskih učenika, ali i učenika trogodišnjih programa. Takve rezultate moguće je različito objasniti. Kategorija „ostali četverogodišnji programi“ obuhvaća vrlo heterogene programe od kojih neki mogu detaljnije pokrivati neke od navedenih tema, osobito one vezene uz gospodarstvo i struke za koje se obrazuju pojedini učenici. Međutim, postojeće razlike možemo dijelom objasniti i različitim stavovima učenika o

važnosti i potrebi za učenjem pojedinih tema pri čemu je moguće i vjerojatno da učenici iz gimnazija pokazuju veći interes za pojedine teme pa bi samim time htjeli više o njima učiti i stoga postojeće programe procjenjuju nedovoljnima.

Sudjelovanje u dodatnim školskim programima i aktivnostima

Distribucija odgovora sudionika istraživanja s obzirom na dostupnost programa/aktivnosti u školama, njihovo sudjelovanje i subjektivnu ocjenu izvedbe tih aktivnosti prikazana je u grafikonu 7. U svim navedenim programima/aktivnostima većina učenika ne sudjeluje ili zato što nema priliku uključiti se u tu vrstu aktivnosti u svojoj školi ili zbog vlastite odluke da ne sudjeluje.

Grafikon 7: Sudjelovanje u dodatnim školskim programima i aktivnostima (%)

Najviše sudionika istraživanja navodi da pohađa zdravstveni odgoj (44,9%), a potom i građanski odgoj i obrazovanje (38,4%). Važno je istaknuti da su ovi programi službeno uvedeni kao obvezne međupredmetne teme, stoga ne začuđuje da su učenici u najvećem postotku u njih uključeni. Međutim, iznenađuje činjenica da se svi ispitani

učenici ne izjašnjavaju da su uključeni u ove obvezne programe, što upućuje na to da dio učenika nije prepoznao njihovo uvođenje. Vezano uz ostale programe, ispitivani učenici navode da su uključeni u dodatne programe poput dodatne nastave, stranih jezika, sporta, zbora, sviranja (36,1%) volonterskog usmjeravanja (25%), profesionalnog usmjeravanja (24,9%), programa prevencije nasilja (20,8) i onih za pomoć u rješavanju teškoća vezanih uz školovanje (15,3%). Sudionici istraživanja ponuđene programe koje polaze uglavnom ocjenjuju pozitivno, odnosno sviđaju im se. Ipak, podijeljena su mišljenja o tome u kojoj se mjeri učenicima sviđa građanski odgoj i obrazovanje, programi za pomoć u rješavanju teškoća vezanih za školovanje, a donekle i zdravstveni odgoj, što je dijelom razumljivo ako se sjetimo žustre javne rasprave i naglašavanja suprotstavljenih vrijednosnih polazišta tijekom uvođenja zdravstvenog i građanskog odgoja.

Međuljudski odnosi u školi

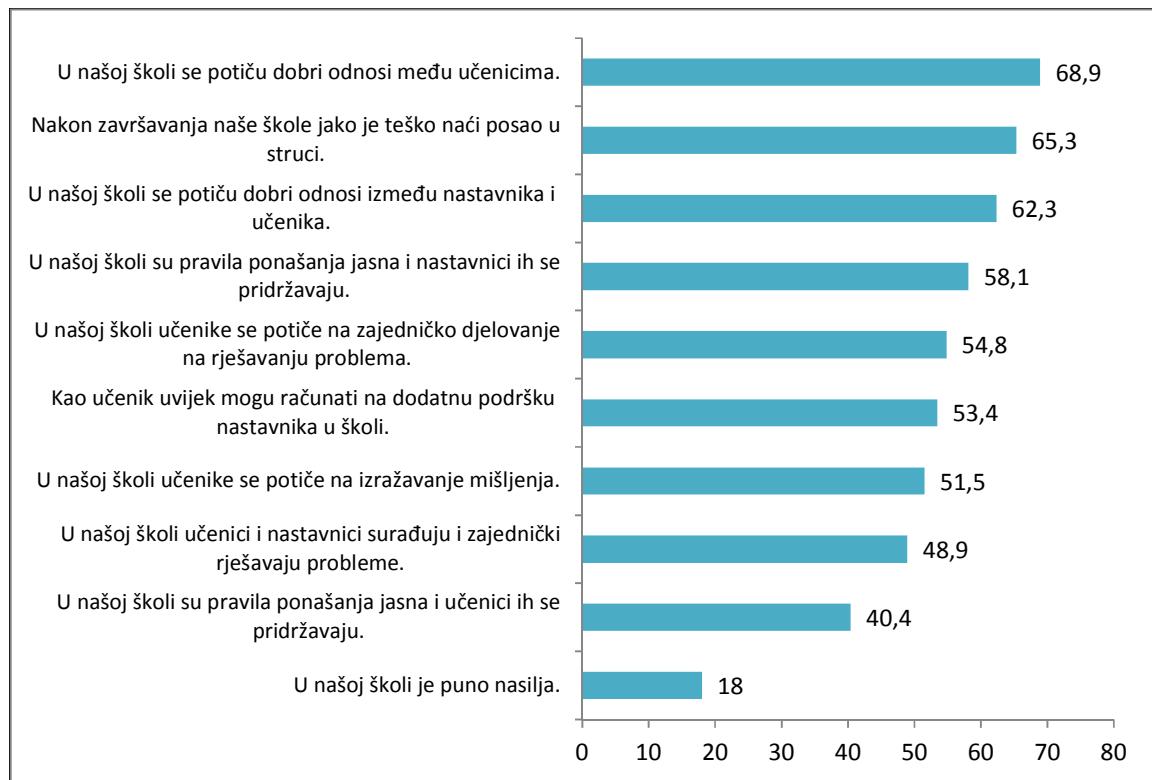
Radi boljeg uvida u međuljudske odnose u školi koji su važni za demokratsko ozračje, ispitivala se mjera prisutnosti jasnih pravila ponašanja i rada u školi, ohrabrujuća i poticajna atmosfera za učenike te njihov odnos s profesorima na četverostupanjskoj ordinalnoj ljestvici (1-uopće ne, 2-rijetko, 3-često, 4-gotovo uvijek). U grafikonu 8 prikazana je zajednička distribucija odgovora „često“ i „gotovo uvijek“.

Više od dvije trećine sudionika smatra da se često i gotovo uvijek potiču dobri odnosi među učenicima za što se ujedno može reći da je najbolje ocijenjen aspekt međuljudskih odnosa u školi. Više od 60% sudionika smatra da školsko okruženje potiče dobre odnose između nastavnika i učenika. Više od 40% sudionika istraživanja ne smatra da su školska pravila jasna i da ih nastavnici poštuju, a još više sudionika (59,6%) smatra da se učenici ne pridržavaju pravila.

Da se razmjerno često potiče suradnja između učenika na zajedničkom rješavanju problema smatra 55%, dok ohrabrvanje na zajedničku suradnju učenika i nastavnika u rješavanju problema prepoznaje svaki drugi sudionik. Ako im je potrebna dodatna pomoć ili potpora nastavnika, na nju često može računati 53% učenika, a svaki drugi

smatra da prevladava atmosfera koja potiče učenike na slobodno izražavanje svog mišljenja. Nasilje u školi često doživljava gotovo petina sudionika što svakako ne doprinosi stvaranju kreativnog i produktivnog okruženja za učenje i socijalizaciju u školi.

Grafikon 8: Stavovi o kvaliteti međuljudskih odnosa u školi (%)

Valja uočiti da učenici koji pohađaju različite vrste obrazovnih programa daju različite ocjene atmosferi u školi, pogotovo kada su u pitanju poštivanja pravila, odnosi među učenicima, odnosi između učenika i nastavnika, prisutnost nasilja među učenicima te poticanje na izražavanje mišljenja. Učenici koji pohađaju trogodišnje programe u prosjeku atmosferu i odnose u svojoj školi ocjenjuju znatno lošijima u usporedbi s učenicima koji pohađaju ostale dvije vrste programa, a pogotovo u odnosu na učenike koji pohađaju gimnazijalne programe. Ovi su rezultati itekako upozoravajući jer upućuju na postojanje veze između kulture škole i vrsta programa koji se u njoj poučavaju što sugerira određeni utjecaj ne samo obrazovnih sadržaja nego i školske kulture na razlike

u stavovima učenika.

U ovom instrumentu ispitala se procjena učenika o mogućnosti zaposlenja nakon završetka škole. Podaci pokazuju nedostatak optimizma vezanog uz potencijalno zapošljavanje jer dvije trećine sudionika procjenjuju da će nakon srednjeg obrazovanja jako teško naći posao u struci (treba napomenuti da su na ovo pitanje odgovarali i učenici gimnazija).

Odustajanje od obrazovanja važan je i zabrinjavajući problem, ne samo za mlade o pitanju njihove uspješne društvene integracije, nego i za društvo u cjelini, iako u Hrvatskoj nije toliko izražen kao u starijim članicama EU. U tom je smislu, smanjenje broja onih mlađih koji su prerano prekinuli obrazovanje, a ne rade i ne nastavljaju obrazovanje i stručno osposobljavanje (tzv. *NEET mлади*) važan dio ciljeva Europe 2020. U svrhu dobivanja određenog uvida u raširenost problema prekida školovanja i teškoća u obrazovanju, sudionici istraživanja odgovorili su poznaju li učenike koji su bili isključeni iz srednje škole ili su sami prekinuli srednjoškolsko obrazovanje kao i one koji su nezaposleni. Najviše sudionika poznaje više takvih učenika (66,2%), za jedan takav slučaj zna 16,6%, a za 17,2% takvi su slučajevi nepoznati. Na pitanje poznaju li bivše učenike svoje škole koji su više od jedne školske godine nezaposleni, a da nisu nastavili obrazovanje (fakultet, tečaj ili bilo koji drugi oblik obrazovanja) 66,1% odgovorilo je da zna za više njih koji su u takvoj situaciji, 9,7% sudionika da zna za jedan takav slučaj, a 24,2% ne zna za takve slučajeve.

Što se samih sudionika tiče, 9,4% imalo je iskustva s ponavljanjem razreda. Vezano za planove nakon završetka srednje škole, 62,3% planira upisati studij, 23,7% namjerava otisnuti se na tržište rada i naći posao, 6% još ne zna, 0,7% planira brinuti o kući i obitelji, a neku drugu opciju (koja nije ponuđena u odgovorima) odabralo bi 7,4%.

4. PARTICIPACIJA I INFORMIRANJE

Formalni i neformalni oblici društvenog sudjelovanja

U grafikonu 9 navedeni su razni oblici kolektivnog i individualnog djelovanja civilnog i političkog tipa. Sudionici istraživanja mogli su odrediti ekstenzivnost svog uključenja u navedene aktivnosti. U najvećoj mjeri sudjelovali su u humanitarnim akcijama – više od polovice u njima je sudjelovalo više puta. Uzrok visokog udjela sudjelovanja u ovom tipu aktivnosti može se nalaziti u činjenici da se humanitarne akcije nerijetko organiziraju u okviru škole, no ovdje se ta okolnost nije specifično ispitivala. U tom smislu može se tumačiti i relativno visoka raširenost volonterstva kojim se bavilo 53% sudionika. Potom slijedi glasanje na izborima, koje ovisi o punoljetnosti (58%)⁸, kao i potpisivanje peticije (61%). U ostale oblike društvenog i političkog djelovanja formalne i neformalne prirode, u okviru škole i izvan nje, maturanti se većinom ne uključuju. Poglavito to vrijedi za nasilne prosvjede (85,8%), mirne prosvjede (83,8%), potrošačke bojkote (83,6%) i formalne strukture poput vijeća učenika, savjeta mladih i sl. (67,1%).

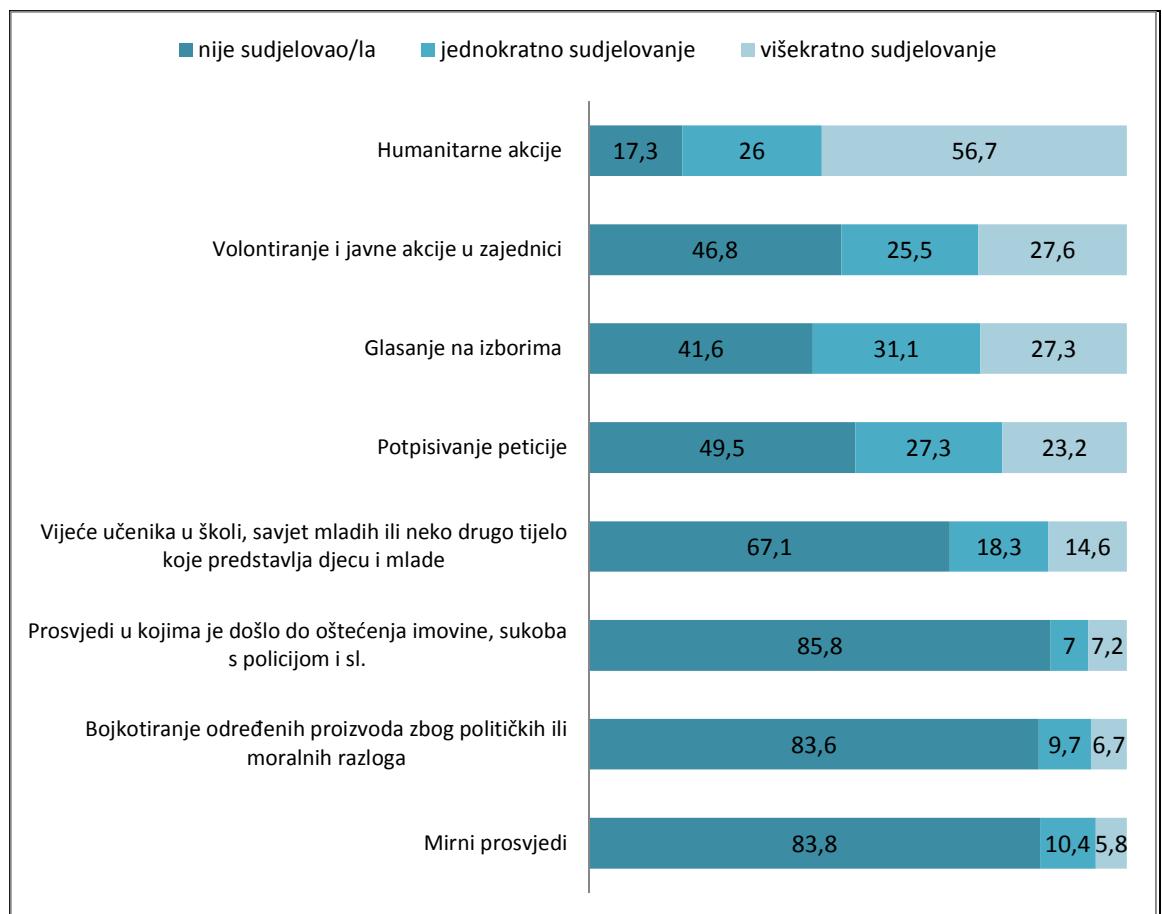
Valja uočiti da postoje razlike u obrascima sudjelovanja među učenicima koji pohađaju različite vrste obrazovnih programa. Naime, učenici trogodišnjih programa navode da su češće sudjelovali u prosvjedima, kako mirnima tako i prosvjedima u kojima je došlo do oštećivanja imovine, sukoba s policijom ili drugim prosvjednicima dok s druge strane navode da su rjeđe sudjelovali u humanitarnim akcijama ili potpisivanju peticija od učenika koji pohađaju gimnazijalne i ostale četverogodišnje programe. Međutim, ovdje valja upozoriti i na mogući efekt intervenirajućeg faktora spola s obzirom na to da

---

⁸ Sudionici istraživanja mogli su navesti samo godinu rođenja tako da se pouzdano ne može znati jesu li, primjerice oni rođeni 1997. bili punoljetni u trenutku ispunjavanja upitnika. Stoga, za donekle jasniji uvid u raširenost prakse glasovanja na izborima mogu se izdvojiti oni koji su rođeni 1996. i prije jer su u trenutku ispunjavanja upitnika svakako bili punoljetni (N=740): 23,7% nije nikada glasovalo, 40,7% to je učinilo jedanput i 35,6% sudionika to građansko pravo iskoristilo je više puta.

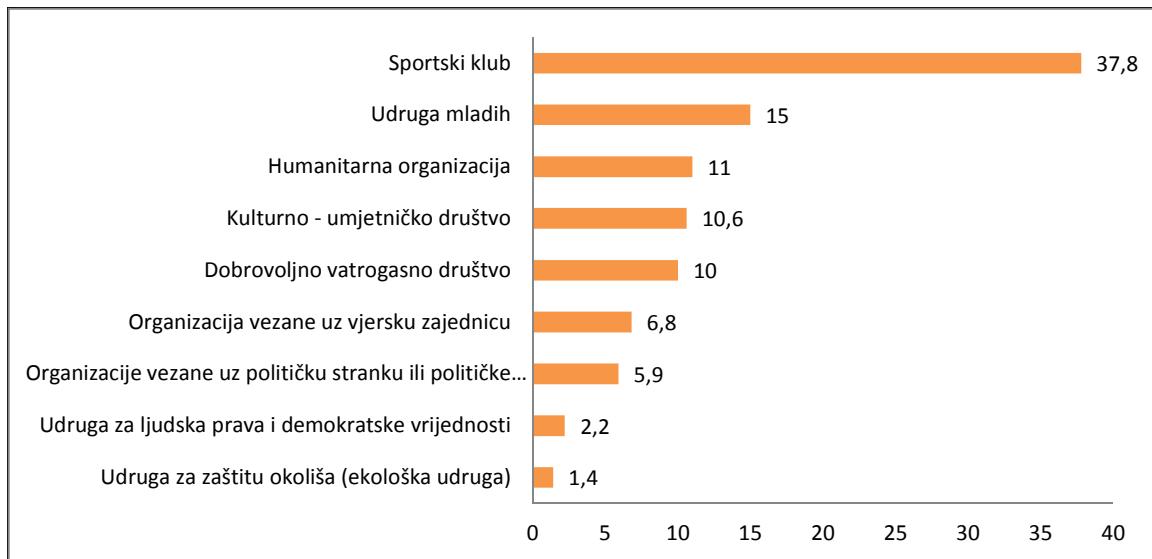
su učenici trogodišnjih programa češće muškog spola, a podaci pokazuju da su učenici češće sudjelovale u mirnim ili nasilnim prosvjedima od učenica.

Grafikon 9: Sudjelovanje u (ne)formalnim oblicima društvene/političke participacije (%)

Većina sudionika, njih 59,3%, članovi su neke organizacije civilnoga društva. Članstvo u organizacijama je većinom distribuirano tako da dvije petine pripada nekom sportskom klubu, 15% udruzi mladih, 11% humanitarnoj organizaciji, 10,6% kulturno-umjetničkom društvu te 10% vatrogasnom društvu. Sudionici istraživanja razmjerno su rijetko članovi organizacija vezanih za vjersku zajednicu i političke stranke, a posebno udruga za ljudska prava i zaštitu okoliša.

Grafikon 10: Članstvo u organizacijama (%)

Moguće je da osobe budu članovi više vrsta udruga pa nas je zanimalo u kojoj je mjeri prisutna višestrukost članstva⁹ – većinom su članovi jedne (13,2%) i dviju (10,6%) vrsta organizacija. Razmjerno je malo sudionika koji su članovi više od triju tipova organizacija (oko 5%).

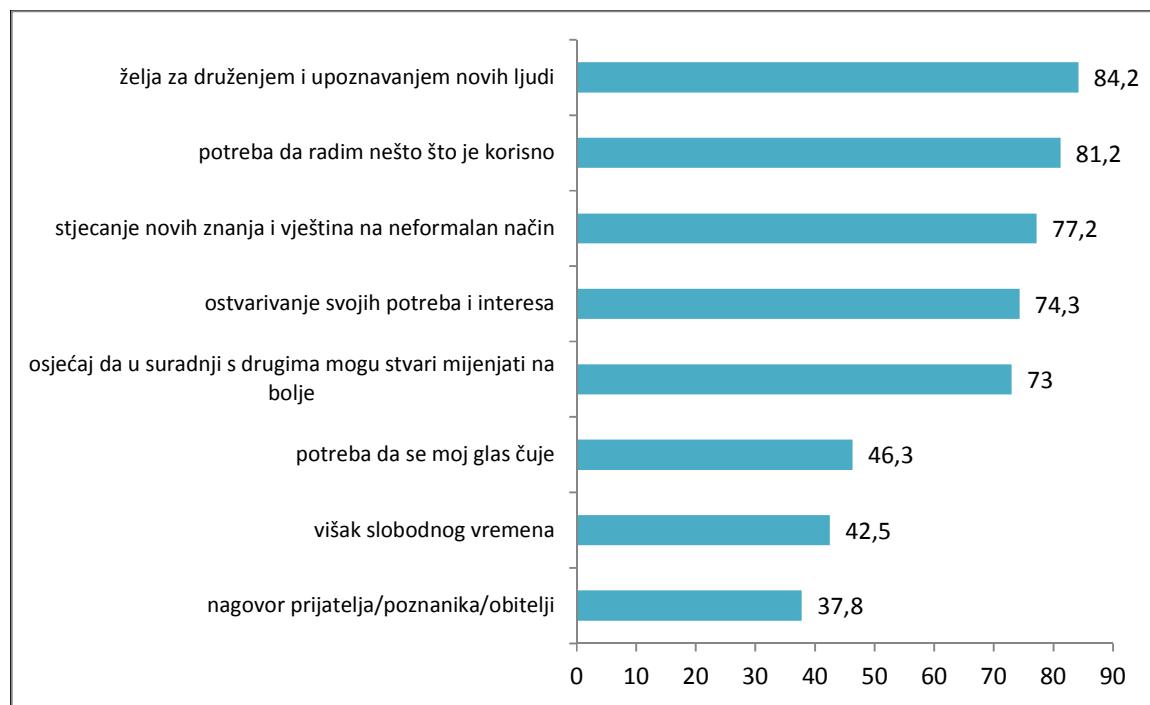
Tablica 24: Višestrukost članstva u organizacijama (%)

Nisu članovi	40,7
Članovi jedne vrste OCD	13,2
Članovi dvije vrste OCD	10,6
Članovi tri vrste OCD	3,3
Članovi četiri vrste OCD	1,4
Članovi pet vrsta OCD	0,6
Članovi šest vrsta OCD	0,2
Članovi sedam vrsta OCD	0,1

⁹ Prikazan je valid percent, sudionika bez odgovora na varijablama članstva je 29,1%.

Zanimljivo je bilo doznati zašto se maturanti učlanjuju u organizacije. Izdvojili smo ispitanike koji su označili da su članovi barem jedne od navedenih organizacija (N=483). Na četverostupanjskoj ordinalnoj ljestvici sudionici istraživanja označili su u kojoj je mjeri pojedini motiv pridonio odluci da se učlane u organizaciju/e (1-nimalo, 2-malo, 3-mnogo, 4-vrlo mnogo), a u grafikonu 11 prikazani su odgovori „mnogo“ i „vrlo mnogo“.

Grafikon 11: Motivacija za učlanjenjem u organizaciju/e (%; N=483)

U najvećoj mjeri prevladava želja za druženjem i potreba da se radi nešto korisno (84,2% i 81,2%). Tri četvrtine sudionika važnim motivima smatraju priliku za stjecanje novih znanja i vještina te mogućnost za ostvarivanje svojih potreba i interesa, ali i osjećaj da u suradnji s drugima mogu mijenjati stvari na bolje. Znatno manje sudionika (46,3%) motivirajućim smatra potrebu da se njihov glas čuje kao i raspolaganje viškom slobodnog vremena (42,5%). Manje od dvije petine ispitanika učlanilo se u neku organizaciju zbog nagovora bliske osobe.

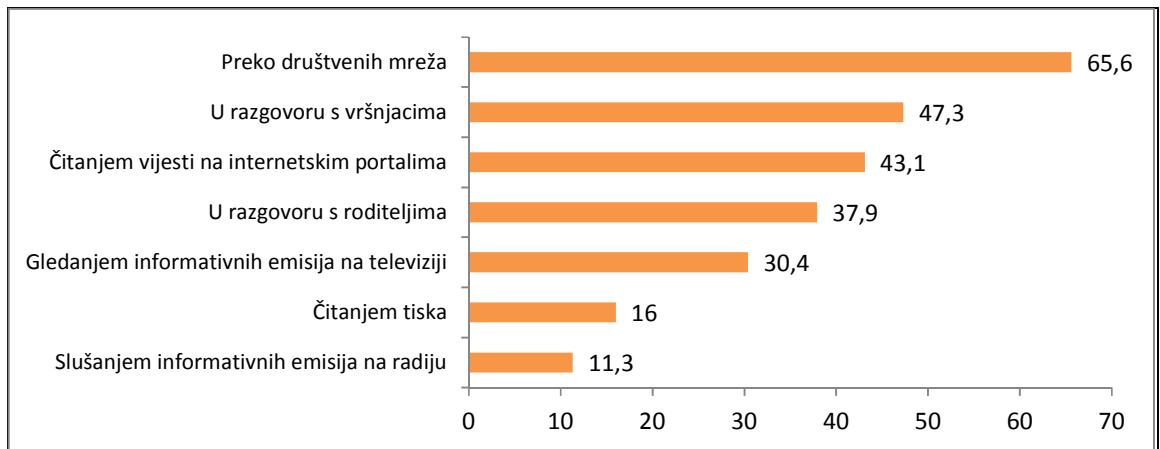
Navike društvene i političke participacije stječu se i u obitelji te se nerijetko generacijski

prenose. Većini sudionika nijedan ukućanin nije član političke stranke (63,9%), dok četvrtini netko od članova kućanstva ima stranačku knjižicu (25,1%), a nešto više od desetine navodi da je netko od ukućana član neke udruge (12,1%).

Oblici i učestalost informiranja

Ispitivala se učestalost informiranja o društvenim događajima na peterostupanjskoj ordinalnoj ljestvici (1-nikada, 2-nekoliko puta godišnje, 3-svaki mjesec, 4-svaki tjedan, 5-svaki dan). U grafikonu 12 prikazana je distribucija sudionika s obzirom na svakodnevno informiranje preko različitih izvora.

Grafikon 12: Svakodnevno informiranje iz različitih izvora (%)

Redovit pristup internetu ima njih 97,2% pa se može očekivati da značajan dio svojih informacija sudionici istraživanja dobivaju *online* što potvrđuju i ovi nalazi. Naime, najvažniji izvori za svakodnevno informiranje maturanata jesu društvene mreže (66%). Vrlo visoku poziciju zauzeli su vršnjaci (47%), potom internetski portalni (43%) i roditelji (38%). Svakodnevna konzumacija „tradicionalnih“ medija relativno je slabo zastupljena – informativne televizijske emisije gleda 30%, tiskovine čita 16% i radio sluša 11,3% sudionika.

5. ZAKLJUČAK

Politička pismenost učenika završnih razreda srednjih škola mjerena pomoću razine političkog znanja te vrijednosti i stavova nije posve u skladu s onom koja bi bila očekivana u demokratskoj političkoj kulturi. Maturanti iskazuju ograničeno političko znanje u pogledu temeljnih političkih pojmoveva, poznавања ustavno-političkog ustrojstva, a posebno se manjkavom pokazuje njihova politička informiranost.

Demokratski deficit u vrijednosnom smislu izražen je u stupnju prihvaćanja drugačijih i manjina, primjerice homoseksualnih osoba i njihova prava na javno izražavanje tog dijela svog identiteta. Premda su na individualnoj razini spremni uspostaviti bliske odnose s pripadnicima nacionalnih manjina i većinom smatraju da se njihova prava trebaju štititi te nisu zagovornici kulturne asimilacije, polovica bi ipak ograničila kulturna prava, poput upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina u državnim institucijama. Drugim riječima, iako se na deklarativnoj razini slažu s načelima demokratskih odnosa i zaštite manjina, na praktičnoj i konkretnoj razini odbijaju njihovu primjenu. To je također vidljivo i u odnosu prema sudionicima Domovinskog rata koji, prema mišljenju dvije petine maturanata, ne bi trebali biti podložni principu jednakosti pred zakonom. Nacionalnom identitetu pripisuju visoku vrijednost koju treba štititi, tim više što hrvatsku tradiciju smatraju bogatijom od većine drugih. Ipak, katoličanstvu ne pridaju neprikosnoveni prioritet u definiranju hrvatskog identiteta. U obiteljskim odnosima prihvaćaju rodnu ravnopravnost, no u pogledu javne sfere manje su rodno osviješteni, što je konkretno vidljivo u podatku da oko trećine sudionika kvalitetu obavljanja nekih poslova promatra kroz rodnu prizmu.

Iako su općenito kritični prema simbolici totalitarnih sustava, nemaju jasnu sliku o ulozi NDH i njezinu karakteru, što predstavlja plodno tlo za mnoge ideološke manipulacije koje čine sastavni dio hrvatskog političkog diskursa. Viđenje članstva Hrvatske u EU također je prilično nedefinirano, s obzirom na to da nisu sigurni koje posljedice ono ima za hrvatsko društvo. S druge strane, vrlo se jasno određuju prema formalnoj politici od

koje zaziru do te mjere da bi neke političke stranke i ukinuli, što svakako nije u skladu s demokratskim duhom. Relativno su pozitivno nastrojeni prema potrebi za civilnom participacijom, a onda i organizacijama civilnog društva u cjelini. Ipak, skloni su harmoničnom poimanju političkih i drugih aktera u javnoj areni jer smatraju da sukobi različitih interesnih skupina štete državnom interesu, a usto nisu sigurni što je zapravo uloga političke opozicije prema vladajućima. Prilično su podijeljeni i oko potrebe za dominacijom jedne jake stranke na političkoj sceni, a nezanemariv je udio onih koji nisu sigurni treba li vladajućima dati absolutnu slobodu vladanja. U tom smislu, sklonost političkoj autoritarnosti nije dominantna, ali je vrlo značajna i ne treba je zanemariti. To je vidljivo i u području odnosa prema medijima – polovica bi neke medije ukinula, a trećina bi slobodu govora u nekim slučajevima ograničila. Na osobnoj razini, uglavnom nisu poklonici poslušništva i prakse nezamjeranja većini i autoritetima.

Sve dosad rečeno upućuje na potrebu razvijanja i provedbe školskih programa koji bi mogli pridonijeti ili barem posredovati razjašnjenu mnogih nedoumica, zbumjenosti pa i nedemokratskih tendencija koje su prisutne. Osobito je vidljivo da značajan broj maturanata nema razvijena znanja, a ni stavove prema pojedinim društvenim i političkim pitanjima kao što su ona vezana uz totalističke režime i NDH što izlaže te mlade riziku da budu pogrešno informirani ili da se njima manipulira. Na tom tragu, sudionici istraživanja prepoznaju relativnu deficitarnost školskog programa u obradi gotovo svih društveno i politički relevantnih tema, a poglavito se to odnosi na područje seksualnosti, nacionalnih manjina i kulturne različitosti, medija, demokracije i ljudskih prava. Isto treba imati na umu da se više od polovice sudionika izjašnjava da ne sudjeluje u programima građanskog odgoja i obrazovanja, zdravstvenog odgoja, volonterstva i slično, zbog čega treba pojačati napore sustavnog i kvalitetnog uvođenja obrazovanja o suvremenim društvenim temama, demokraciji i ljudskim pravima u sustav. Društvena i politička participacija izvan škole kroz civilno društvo nije previše raširena, a stvaranje slike o političkim i drugim događanjima u društvu svedeno je uglavnom na konzumaciju društvenih mreža i razgovore s vršnjacima. S potonjima u školskom okruženju sudionici istraživanja većinom su poticani na uspostavu dobrih

odnosa, kao i na njegovanje korektnih odnosa s nastavnicima. S druge strane, polovica ih može reći da često surađuje s nastavnicima na rješavanju zajedničkih problema i da ih se potiče na slobodno izražavanje vlastitog mišljenja u školskom okruženju. To drugim riječima znači da postoji vidljiva vrijednosna razlika između škola u razini demokratske školske kulture, odnosno načinu funkcioniranja i rada s učenicima, što može imati značajan utjecaj na stvaranje jaza u načinu političke socijalizacije mladih u školama.

Integralno gledano, ovi podaci upućuju na potrebu sustavnog i kvalitetnog uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja mladih usmjerenog na osiguranje uspješnijeg usvajanja relevantnih političkih i ljudsko-pravnih znanja, vještina i vrijednosti, pri čemu je nužno da se ti procesi učenja odvijaju u demokratskom ozračju škole. Rezultati još jedanput naglašavaju potrebu snažnije intervencije u trogodišnje obrazovne programe s obzirom na to da rezultati pokazuju izrazit deficit znanja i stavova primjerenih demokratskoj političkoj kulturi upravo kod učenika koji pohađaju takve programe. Upravo bi taj tip programa morao imati prioritet kod bilo kakve reforme kurikuluma usmjerene na unapređenje građanske kompetencije učenika.

6. POPIS GRAFIKONA I TABLICA

Popis grafikona:

- Grafikon 1: Udio sudionika prema tipu srednje škole (%)
Grafikon 2: Udio sudionika s obzirom na regiju (%)
Grafikon 3: Stupanj obrazovanja roditelja sudionika (%)
Grafikon 4: Radni status roditelja sudionika (%)
Grafikon 5: Religijska samoidentifikacija (%)
Grafikon 6: Percepcija zastupljenosti pojedinih tema u dosadašnjem obrazovanju (%)
Grafikon 7: Sudjelovanje u dodatnim školskim programima i aktivnostima (%)
Grafikon 8: Procjena kvalitete međuljudskih odnosa u školi (%)
Grafikon 9: Sudjelovanje u (ne)formalnim oblicima društvene/političke participacije (%)
Grafikon 10: Članstvo u organizacijama (%).
Grafikon 11: Motivacija za učlanjenjem u organizaciju/e (%; N=483)
Grafikon 12: Svakodnevno informiranje iz različitih izvora (%)

Popis tablica:

- Tablica 1: Točni odgovori na dimenziji temeljnih političkih pojmova (%)
Tablica 2: Točni odgovori na dimenziji poznavanja ustavno-političkog ustrojstva (%)
Tablica 3: Točni odgovori na dimenziji političke informiranosti (%)
Tablica 4: Deskriptivna statistika indeksa političkog znanja
Tablica 5: Usporedba prosječnih vrijednosti na dimenzijama političkog znanja prema spolu, regionalnoj pripadnosti i vrsti srednjoškolskog programa
Tablica 6: Nacionalna isključivost sudionika (%)
Tablica 7: Nacionalna isključivost – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa
Tablica 8: Stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji sudionika (%)
Tablica 9: Stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji – prosječne vrijednosti prema

spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 10: Stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije (%)

Tablica 11: Stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 12: Stavovi o rodnim ulogama (%)

Tablica 13: Stavovi o rodnim ulogama – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 14: Stavovi o totalitarističkim sustavima (%)

Tablica 15: Stavovi o totalitarističkim sustavima – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 16: Stavovi o članstvu Hrvatske u EU (%)

Tablica 17: Stavovi o članstvu Hrvatske u EU – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 18: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike (%)

Tablica 19a: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 19b: Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 20: Stavovi o autoritarnosti (%)

Tablica 21: Stavovi o autoritarnosti – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 22: Stavovi o medijima i slobodi javnog govora (%)

Tablica 23: Stavovi o medijima i slobodi javnog govora – prosječne vrijednosti prema spolu, regiji i vrsti obrazovnog programa

Tablica 24: Višestrukost članstva u organizacijama (%)

7. LITERATURA

Literatura:

Bagić, D. i Šalaj, B. (2011) „Političko znanje mladih u Hrvatskoj“ u Bagić, D. (ur.) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca.* GONG i Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Ilišin, V. i Spajić-Vrkaš, V. (2015): Potrebe, problemi i potencijali mladih u Hrvatskoj, izvještaj,

http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/mladi/potrebe_problemi_i_potencijali_mladih_u_hrvatskoj_istrazivacki_izvjestaj

Spajić – Vrkaš, V. i suradnici (2014): Eksperimentalna provedba Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja, istraživački izvještaj. Mreža mladih Hrvatske, Zagreb.

Šalaj, B. (2011): Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje. Bagić, D. (ur.) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca.* GONG i Fakultet političkih znanosti, Zagreb.

Dokument:

Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje - Europski referentni okvir (2006/962/EC)

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006H0962>

SADRŽAJ:

1. UVOD	3
Metodologija	4
Struktura uzorka i socio-demografska obilježja sudionika.....	5
2. POLITIČKA ZNANJA	8
3. POLITIČKE VRIJEDNOSTI I STAVOVI.....	13
Društveni i međuljudski odnosi	13
Politički odnosi u državi	27
4. ŠKOLSKI PROGRAM I MEĐULJUDSKI ODNOSI U ŠKOLI	39
Zastupljenost pojedinih tema u školskom programu.....	39
Sudjelovanje u dodatnim školskim programima i aktivnostima.....	42
Međuljudski odnosi u školi.....	43
5. PARTICIPACIJA I INFORMIRANJE	46
Formalni i neformalni oblici društvenog sudjelovanja.....	46
Oblici i učestalost informiranja.....	50
6. ZAKLJUČAK	51
7. POPIS GRAFIKONA I TABLICA	54
8. LITERATURA	56
	57

NAUČIMO BITI VELIKI

UVEDIMO ZAJEDNO GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE U ŠKOLE